

HORVÁTH JENŐ

Olaszország és a Keresztény Demokrácia (1943–1994)

A modern olasz politikatörténet egyik paradoxona, hogy abban az országban, ahol a lakosság szinte teljes egészében katolikus, csak harmadik nekifutásra, a második világháború után sikerült először nagy, hosszú életű kereszténydemokrata pártot létrehozni.

Mint ismeretes, az egységes Olaszországot megteremtő erők a *Risorgimento* folyamatában szembekerültek a pápával és annak világi hatalmával, s erőszakkal elfoglalták az Egyházi Államot; válaszul IX. Pius megtiltotta az olasz katolikusoknak, hogy részt vegyenek az olasz állam politikai életében (1871, *non expedit*), s azok nem is szegték meg a tilalmat.¹ XIII. Leó *Rerum novarum* kezdetű enciklikája (1891) csillantotta fel először az olasz katolikusok előtt a reményt, hogy végre kiléphetnek a IX. Pius által létrehozott gettóból. Romolo Murri vezetésével hozzá is fogtak a kereszténydemokrata mozgalom kifejlesztéséhez, az egyházi tilalom azonban hamarosan elfojtotta a kísérletet.² Újabb nekirugáskodás az első világháború végén történt. Don Sturzo³ létrehozta az Olasz Néppártot, amely az 1919-es választásokon a második legnagyobb párt lett a szocialista mögött. A fasiszták azonban szétverték; az egyház magára hagyta, majd 1926-ban Mussolini a többi antifasiszta párttal együtt

¹ Arturo Carlo JEMOLO: *Chiesa e Stato in Italia dall'unificazione ai nostri giorni*. Einaudi, Torino, 1977; GERGELY Jenő: *A pápaság története*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1999.

² Murri (1870–1944) előbb modernizmussal vádolták (amit X. Pius eretnokségként ítélt el), majd aktív politikai szerepvállalása miatt az engedetlen papoknak járó büntetéssel felfüggesztették, végül kiközösítették. Az egyház 1942-ben feloldotta a kiközösítést.

³ Luigi Sturzo (1871–1959) szicíliai pap, az Olasz Néppárt alapítója, vezetője. 1923 nyarán, amikor tevékenysége és személyisége akadályozta a fasizmus és Vatikán megegyezését, Sturzo a bíboros államtitkár kívánságának megfelelően emigrált, felhagyott a politikai tevékenységgel; csak a második világháború után tért haza az Egyesült Államokból.

betiltotta. Aztán a Szentszék a fasiszta rendszerrel megkötötte a lateráni szerződéseket (1929), amivel elrendezték az egyház és az állam, Olaszország és a Vatikán 1871 óta megoldatlan ügyeit: az egyház lemondott a politikálásról, cserébe megtarthatta addigi pozícióit, sőt újakat is szerzett. Mussolini és a fasizmus 1940-ben belevitte az országot a világháborúba; 1943 nyarára Olaszország eljutott a katonai összeomláshoz, megbukott a rendszer és a duce is. Ebben a helyzetben, a nemzeti katasztrófa pillanatában vágtak neki harmadszor az olasz katolikusok a kereszténydemokrata párt megteremtésének – immár sikeresen.

A Democrazia Cristiana születése

Az olasz fasizmus már hatalomra jutása (1922) előtt megtörte ellenfeleit, a demokratákat és a demokratikus pártokat, a hatalom birtokában pedig felszámolta az összes demokratikus pártot és szervezetet. Olaszországban 1926 őszétől lehetetlenné vált a szervezett demokratikus politikai tevékenység, a fasizmus ellenfelei illegálitásba és emigrációba szorultak. A fasiszta állam elnyomó gépezetének, mindenekelőtt a politikai rendőrségnek (OVRA) a hatékonysága és a rendszer kiterjedt tömegkonszenzusa következtében a pártok közül csak a kommunisták tartottak fenn folyamatosan (és rendkívüli áldozatok árán) minimális, marginális jelentőségű illegális hazai pártszervezetet. Mellettük fel-feltűnt egy-egy szocialista, szociálliberális, republikánus és katolikus csoport is, ezek azonban rendszerint rövid illegális szervezkedés után lebuktak. Az Olasz Néppárt és a liberális pártok 1926 után az emigrációban is felhagytak a politikálással, a többiek külföldön újjászerveződtek; Ausztria, Franciaország és a többi nyugat-európai ország német megszállásával azonban ezek tevékenysége is lehetetlenné vált. Csak amikor a világháborús katonai vereségek nyomán egyértelművé vált, hogy a fasizmus katasztrófába vitte az országot, az összeomlás közepette kezdődhetett el a politikai pártok hazai újjászerveződése. 1943 nyarán a nem létezőnek nyilvánított demokratikus és antifasiszta erők hirtelen megjelentek az utcákon, az olasz politikai élet színpadán.

A Democrazia Cristiana (DC, Keresztény Demokrácia, olasz kereszténydemokrata párt) megalakulása – miként a legtöbb párté sem – nem egyik napról a másikra történt. E hosszú folyamat akkor kezdődött, amikor a Vatikán és az olasz egyház számára mindinkább kényelmetlenné és veszélyessé vált a fasiszta rendszer, s amikor megjelent a katolikusok soraiban a szakítás gondolata és szándéka. Mindez az olasz ka-

tolícizmus különböző szektoraiban nem egy időben, s nem is jól látható, hirtelen fordulatként mutatkozott.

Kiemelkedő szerepe volt itt XII. Pius pápa 1942. karácsonyi üzenetének, amelyet sok hívő egyenesen felhívásként értelmezett a politikához való visszatérésre. Több dokumentum tanúskodik arról, hogy amint a háború vesztesre fordult és a fasizmus megingott, a pápai udvarban készülni kezdtek a fasizmus és a háború utáni időkre. XII. Pius politikai ügyekben legbefolyásosabb tanácsadói (Montini bíboros, a későbbi VI. Pál pápa, Tardini bíboros és mások) 1942 ősztől fokozott figyelemmel fordultak a világpolitikai kérdések felé, mozgásba jött a pápai diplomácia, és kapcsolatokat létesítettek az illegalitásban lévő olasz antifasisztákkal, közöttük a jövődő kereszténydemokratákkal is.⁴

A kereszténydemokrata párt szervezését a néppárt volt vezetői kezdték el. Kezdetről fogva Alcide De Gasperi⁵ római csoportja játszotta a főszerepet. Az indulásnál fontos volt még a Piero Malvestiti⁶ körül Milánóban szervezkedő csoport is. A két csoportosulás 1942 nyarán lépett először kapcsolatba egymással. A születő párthoz más irányból is jöttek a katolikusok. Megjelentek a fiatalok, akik életkoruknál fogva közvetlen tapasztalatok alapján nem ismerték a néppártot, akiknek szellemi formálódása a fasiszta diktatúra légkörében, főként az olasz Actio Catholica⁷ kereteiben történt. Az ő elképzeléseik sem voltak egyformák. Luigi Gedda, az Actio Catholica ifjúsági szövetségének elnöke például még 1943 tavaszán is a nemzeti tradíciók fontosságára, a nemzet iránti hagyományos kötelezettségekre figyelmeztette társait, miközben Aldo

⁴ Andrea RICCARDI (szerk.): *Pio XII.* Laterza, Bari, 1984; Uő (szerk.): *Le chiese di Pio XII.* Laterza, Bari, 1986; Ennio Di NOLFO: *Vaticano e Stati Uniti 1939–1952. Dalle carte di Myron Taylor.* Angeli, Milano, 1978; GERGELY Jenő: *A pápaság története.* I. m. 277–279.

⁵ De Gasperi (1881–1954) Dél-Tirolban született. Bécsben végezte el az egyetemet, ott ismerkedett meg az osztrák keresztényszocializmussal. 1911-től a világháború végéig a dél-tirolai olaszok egyik parlamenti képviselője volt az osztrák parlamentben. A világháború után, amikor szülőföldje Olaszországhoz került, az Olasz Néppárt egyik vezetője lett. Don Sturzo emigrálása után átvette az egyre gyengülő párt irányítását. 1926 után négy év börtönrre ítélték. Az 1930-as évek elejétől a Vatikáni Könyvtár „létszám fölötti” segédkönyvtárosaként húzta meg magát. De Gasperiről lásd C. Maria Romana DE GASPERI: *De Gasperi, ritratto di una statista.* Oscar Mondadori, Milano, 2004; Francesco MALGERI: *Alcide De Gasperi.* Il Poligono, Roma, 1982; M. SZEKENI Géza: *Alcide De Gasperi, egy kereszténydemokrata a 20. században.* Magyar Szemle Alapítvány, Budapest, 2007.

⁶ A csoport jelentősége és presztízse abból eredt, hogy a Malvestiti körüli mozgalom volt az egyetlen illegális katolikus politikai szervezkedés a fasiszta diktatúra éveiben. Malvestitiről és mozgalmáról lásd Piero MALVESTITI: *Parte guelfa in Europa.* A. Corticelli, Milano, 1945.

⁷ Az olasz Actio Catholica (Azione Cattolica, AC) 1904-ben alakult meg, és szigorú egyházi irányítással és ellenőrzéssel működött. A lateráni egyezmények alapján, a politikai tevékenységről lemondva, a fasiszta diktatúra időszakában is folytathatta tevékenységét, szervezeti több százezer tagot tömörítettek.

Moro, az egyetemisták szövetségének elnöke a nemzeti kérdés újragondolását sürgette a világháború tapasztalatai alapján, Giulio Andreotti pedig egyenesen bírálta a fasiszta totális háború eszméjét.⁸ A DC megalapításában fontos része volt a Milánói Katolikus Egyetemen működő fiatal professzorok csoportjának is (elsősorban Giuseppe Dossettinek, Amintore Fanfaninak és másoknak).⁹

Az olasz kereszténydemokraták Mussolini bukásának másnapján, 1943. július 26-án léptek a nyilvánosság elé: Rómában *A Keresztény Demokrácia újjászervezési elvei* című hosszabb, program jellegű dokumentumukkal, Milánóban pedig ennek rövidített, 12 pontba szedett változatával. Ezek a dokumentumok első pillantásra a korábbi néppárti programok és a pápai szociális enciklikák kompilációjának látszanak, valójában azonban eredeti szövegek. A programszerkesztők nem vették át például a néppárt több jellegzetes követelését, a pápai tanításokból pedig a korporációs eszmét hagyták el. A dokumentumok legfontosabb újdonsága azonban az, hogy egyértelműen elvetik és elítélik a faszizmust. Fő mondanivalójuk: a DC a diktatúrákkal szemben demokráciát akar. Természetesen nem akármilyen demokráciát, hanem keresztényt. Hogy pontosabban milyen is a kereszténydemokrácia? – a részletes magyarázat elől még kitértek a dokumentumok szerkesztői, azt azonban világossá tették, hogy felfogásuk szerint a keresztény demokrácia nem esik egybe sem a fasizmus előtti liberális demokráciával, sem az olasz munkásbaloldal „szocialista” demokrácia célkitűzésével.¹⁰

A DC mellett megjelent a politikai színpadon a többi demokratikus erő is. A szocialisták hangadó csoportja az emigrációból hazatérő vezetőkből került ki. A párt régi patinás nevét (*Partito Socialista Italiano*, Olasz Szocialista Párt) Proletáregység Olasz Szocialista Pártja (*Partito*

⁸ A DC születéséről szóló szakirodalmat is áttekinti Roberto RUFFILLI: *La formazione del progetto democristiano nella società italiana dopo il fascismo*. In: Giuseppe ROSSINI (szerk.): *Democrazia cristiana e Costituente*. (I–III. k.) *Le origini del progetto*. I. k. Cinque Lune, Roma, 1980. 31–114.; az olasz politikai katolicizmus és a DC történetének legrészletesebb feldolgozása Francesco MALGERI: *Storia del movimento cattolico in Italia*. 1–6. k. II Poligono, Roma, 1980–1981. A DC-ről magyarul lásd HORVÁTH Jenő: *A Democrazia Cristiana*. In: GERGELY Jenő (szerk.): *A kereszténydemokrácia Nyugat-Európában 1944–1958*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980. 97–103.

⁹ Gianni BAGET BOZZO: *Il partito cristiano al potere. La DC di De Gasperi e di Dossetti (1945–1954)*. Vallecchi, Firenze, 1974. 1. k. 9–69.

¹⁰ Az úgynevezett milánói program Enrico Falk nagyiparos költségén jelent meg, egymillió példányban. A programokat lásd Andrea DAMILANO (szerk.): *Atti e documenti della Democrazia Cristiana 1943–1967*. Edizioni Cinque Lune, Roma, 1968. 1. k. 1–8.; magyarul GERGELY Jenő–HORVÁTH Jenő: *Dokumentumok az európai kereszténydemokrácia második világháború utáni történetéhez*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976. 72–84.

Socialista di Unità Proletaria) elnevezésre változtatták, mintegy jelezve, hogy legfőbb törekvésük a munkáspártok fúziója. Az illegitimitásból kilépő Olasz Kommunista Párt (*Partito Comunista Italiano* – PCI) kezdetben osztályharcos erőnek mutatkozott. Egyöntetűbb politikai platformja azt követően alakult ki, hogy vezetői 1943. július 25-e után fokozatosan hazatértek az emigrációból. Új pártként jelentkezett az Akciópárt (*Partito d’Azione*), amelynek főként értelmiségiekből álló tagjai a liberalizmus és a szocializmus eszméinek összekapcsolásával a fasizmus előtti pártok és a régi antifasizmus meghaladására törekedtek. A három baloldali párt mellett éledtek a fasizmus előtti korszak polgári pártjai is. Az Olasz Republikánus Párt formálisan 1943. július 25-e után alakult újjá. Az Olasz Liberális Párt, amely 1870-től 1922-ig kormányzó párt volt, 1943 nyarán mintha a naftalinból lépett volna elő. Nem sok esélye volt, hogy visszanyeri pozícióit a potenciális tömegpártként jelentkező kereszténydemokrata, szocialista és kommunista pártokkal való versengésben.¹¹

Mussolini bukása után a Badoglio-kormány – tekintettel a háborúra – megtiltotta a pártalakítást. Igaz, a gyakorlatban nem volt szigorú a tilalom, a pártok mégis a legalitás és az illegitimitás mezsgyéjén mozogtak. Ennek ellenére kezdtek kialakulni pártközi kapcsolatok is. Rómában és Milánóban, de a kisvárosokban is szerveződő pártok antifasiszta bizottságokat alakítottak, amelyeket hamarosan Nemzeti Felszabadító Bizottságoknak (*Comitato di Liberazione Nazionale* – CLN) neveztek. Az, hogy a kereszténydemokraták megjelentek az antifasiszta együttműködés e legfontosabb szerveiben, fontos lépés volt mind a nemzeti egységfront kialakítása, mind a DC önmeghatározása szempontjából. A kereszténydemokraták számára egyáltalán nem volt könnyű ennek a lépésnek a megtétele, hiszen XIII. Leótól kezdve valamennyi pápa, és az olasz egyház egésze egyértelműen elutasította a szocialistákkal és a kommunistákkal való együttműködést. A kereszténydemokratáknak (lényegében) szembe kellett fordulniuk e tilalommal. De Gasperi vállalta ezt a lépést: határozottan vallotta, hogy „a demokrácia és az antifasiszta küzdelem követelményeit figyelembe véve szükséges az operatív kapcsolat minden, a fasizmussal szembenálló erő között, a kommunistákkal kezdve”.¹² Ugyanakkor a kereszténydemokraták e bizottságokban követett magatartására a rendkívüli óvatosság volt jellemző: nem kezd-

¹¹ A demokratikus pártok születéséről lásd Giorgio GALLI: *I partiti politici italiani (1943–2000)*. Biblioteca universale Rizzoli, Milano, 2001. 11–54.

¹² Idézi M. SZEBENI Géza: i. m. 90.

ményeztek, majdnem mindig a kirajzolódó többségi határozatai javaslatokhoz csatlakoztak, s a pártok közötti vitákban közvetítő, közbülső szerepet igyekeztek betölteni.¹³

A DC szervezői 1943. július 25-e után leginkább arra törekedtek, hogy a szervezkedésükhöz még nem kapcsolódó többi katolikus politikai csoportot beolvassák a DC-be, illetve megnehezítsék, hogy a DC mellett másik katolikus párt alakuljon ki. A DC-től balra folyó pártalapító törekvések kevésbé voltak veszélyesek, számítani lehetett rá, hogy ezek nem tudnak megerősödni; sokkal nagyobb veszélyt jelentettek a DC-től jobbra álló, nyíltan konzervatív katolikus párt létrehozására irányuló tervek, amelyeket a Vatikán bizonyos körei és az Actio Catholica több vezetője is dédelgetett. 1943 nyarán a DC még nem tudott eredményesen fellépni e törekvésekkel szemben.¹⁴

Ahogy a Mussolini bukását követő másfél hónapban kirajzolódtak a pártok keretei, látszott, hogy a fentebb említett hat párt emelkedik ki a tucatnál is több nagyobb pártkezdemény közül. Kettő, a kereszténydemokrata és a kommunista rendelkezett – természetesen még csak lehetőségként – a tömegpárttá válás valamennyi feltételével: volt viszonylag egységes vezető csoportjuk (politikai osztályuk), káderek ezreire számíthattak, potenciálisan megvolt az a szervezeti erejük, amellyel alapszervezeteket lehet kiépíteni az egész országban és stabilizálni lehet a tömegtámogatást. Egy hiteles politikai pártot ugyanakkor a politikai osztály és a káderek viszonylagos homogenitása is jellemez. Az olasz antifasiszta pártok esetében ez csak részben volt meg, hiszen a vezetők és a párttagok egyaránt két különböző nemzedékhez tartoztak. Az „öregek”, akik a diktatúra alatt emigrációban vagy illegálitásban éltek, kevesen voltak, számuk csak néhány ezerre tehető, így hamarosan sokkal többen lettek a „fiatalok”. A DC esetében nem okozott nagy gondot a két nemzedék egymáshoz való viszonya, hiszen a pártalapításban meghatározó néppárti csoport vezető szerepe hosszú időre megmaradt, és zökkenőmentesnek ígérkezett az egybekapcsolódás az Actio Catholica tömegszervezeteiben nevelkedett fiatalokkal. A baloldali pártokban ellenben a két nemzedék különbsége rendkívül markáns volt és maradt.

1943. szeptember 8-án a szövetségesek nyilvánosságra hozták, hogy az olasz királyi kormány feltétel nélküli megadással fegyverszünetet kötött velük. A tengelyhatalmak sorából való kiválás sorsfordító lépés volt

¹³ Ivanoe BONOMI: *Diario di un anno*. Garzanti, Milano, 1947. 35–56.

¹⁴ Teodoro SALA: Un'offerta di collaborazione dell'Azione Cattolica italiana al governo Badoglio. *Rivista di storia contemporanea*, 1972/10. 517–533.

az ország jövője szempontjából, azonban szerencsétlen, kaotikus módon ment végbe. Kétségtelen, hogy ezért részben felelősség terhelt a Badoglio-kormányt is, valójában azonban inkább a szövetségesek erejének és katonai elszántságának korlátai akadályozták meg a kedvező helyzet kiaknázását. Az angolszászok nem Közép- vagy Észak-Olaszországban szálltak partra, hanem Rómától 300 kilométerre délre, miközben a németek északról előzönlöttek az országot. A királyi család és a kormány a szövetségesek által felszabadított ország részbe menekült, az olaszországi front végül is a Nápoly–Brindisi vonal fölött merevedett meg. A káoszban a németek kiszabadították Mussolinit, és hamarosan az általuk megszállt ország részére állították. Mintha a napóleoni háborúk időszaka tért volna vissza: Itália két részre szakadt és csataterré változott.

Dél-Olaszországban a felszabadulás a szövetséges hadseregek hadműveleteinek volt a következménye, az ország rész lakossága nem ismerhette meg a cselekvő antifaszizmust, a fegyveres ellenállást. (Csak Nápoly volt a kivétel, amely fegyveres felkeléssel szabadult fel.) A „déli királyság” elmaradott gazdasági, társadalmi, kulturális viszonyai, sajátos politikai tradíciói nagymértékben befolyásolták a DC kirajzolódó arculatát is. Ebben az ország részben a DC szinte mindenütt a néppárt volt parlamenti képviselői, az Actio Catholica Férfi Szövetségének vezetői, ügyvédek, földbirtokosok, sok helyütt papok, a jellegzetes dél-olaszországi „helyi nagyságok” körül jelent meg. Ezek a hirtelen lett kereszténydemokraták hivatalos megnyilatkozásaikban elfogadták ugyan a rómaiak vezető szerepét és formálisan adaptálták is a Rómában kialakított programot, a dél-olaszországi DC azonban mégis sokkal inkább valamiféle régi típusú katolikus konzervatív agrárpártnak látszott.¹⁵

A „déli királyság” történetében fordulópont volt a kommunista párt vezetője, Palmiro Togliatti hazaérkezése 1944. március 27-én. Togliatti már első interjújában félreérthetetlenül kijelentette, hogy Olaszországban nincs napirenden a szocialista forradalom; javasolta, hogy az antifasiszta pártok adják fel a monarchiával szembeni intranzigens politikájukat, a „királyság vagy köztársaság” kérdésének eldöntését halasszák a háború utánra, hiszen a németek kiűzéséhez valamennyi antifasiszta erő összefogására szüksége van. Az „új kommunista párt” kialakulása szempontjából fontos változást hozott az a javaslata is, hogy a párt hagyjon fel az antiklerikalizmussal, és törölje a szervezeti szabályzatból, hogy a párttagoknak el kell fogadniuk a marxista materialista

¹⁵ Nicola GALLERANO: La lotta politica nell'Italia del Sud dall'armistizio al Congresso di Bari. *Rivista storica del socialismo*, 1966/28.

világnézetet.¹⁶ Togliatti kezdeményezése nyomán a dél-olaszországi antifasiszta pártok vezetői tárca nélküli miniszterként április 22-én beléptek a Badoglio-kormányba. Ideiglenesnek, átmenetinek szánták ezt a kormányt, a Róma felszabadulásáig tartó időszakra.

E megállapodásoknak megfelelően június 5. után a király lemondott, s meg is alakult az immár csak az antifasiszta pártok képviselőiből álló új kormány, Ivanoe Bonominak, a római központi Nemzeti Felszabadító Bizottság addigi elnökének a vezetésével (június 18.). A miniszteri tárcákat paritásos alapon osztották el; a kormány tekintélyének növelésére valamennyi antifasiszta párt vezetője tárca nélküli miniszter lett – a kereszténydemokratákat De Gasperi képviselte.

Az ország középső részének felszabadulása több más jelentős változással is járt. Először is a Szentszék visszanyerte teljes cselekvési szabadságát, szabadon tervezhette az egyház itáliai és európai jövőjét. Másodszor: az országrész felszabadulásával a kereszténydemokrata párt tömegpárttá kezdett válni, és ekkor kezdte felvenni azokat a tulajdonságokat és kialakítani azokat a kapcsolatokat, amelyek révén Olaszország felszabadulása után alkalmassá vált a munkáspártokkal való versengésre. Erre azonban 1945 tavaszáig várni kellett, hiszen Észak-Olaszország 1943 szeptemberétől több mint másfél évig élt a németek és az olasz fasiszták uralma alatt. Az itt kibontakozó *Resistenza*, az ellenállás rendkívül összetett folyamat: felszabadító háború a megszálló németek ellen; polgárháború az olaszok között; a benne részt vevő munkások és parasztok egy részének felfogása szerint pedig osztályháború volt. Ami „bizonyos”, hogy az ellenállás egy meggyőződéses, elszánt antifasiszta kisebbség és magukra hagyott katonák mozgalmaként született. Az első hónapokban a partizánok száma nem volt több néhány ezernél, az utolsó hetekben, 1945 áprilisában már negyedmillió körül lehetett.¹⁷ Közöttük ugyan a kommunisták voltak többségben, az ellenállók azonban az olasz társadalom valamennyi rétegéből jöttek, és a legkülönbélebb eszmei irányzatokhoz tartoztak. A DC részvételét és befolyását csak becsülni lehet. A kereszténydemokrata partizánok számára vonatkozóan Enrico Mattei (a partizánhadsereg főparancsnokságában a párt képviselője) a következő adatokat jegyezte fel: a DC-hez tartozott 181

¹⁶ Részletesen lásd Paolo SPRIANO: *Storia del Partito Comunista Italiano. La resistenza. Togliatti e il partito nuovo*. 5. k. Einaudi, Torino, 1975; Elena AGA-ROSSI–Victor ZASLAVSKY: *Togliatti e Stalin. Il PCI e la politica estera staliniana negli archivi di Mosca*. Il Mulino, Bologna, 1997.

¹⁷ Az ellenállásban 72 500 olasz vesztette el az életét. A háború után az ellenállók számbavételére alakult bizottság 232 841 személyt minősített partizánnak, 125 714 személyt pedig „patriótának”, vagyis a partizánok aktív támogatójának. A különféle adatokat és azok egybevetését lásd Giorgio GALLI: i. m. 27–30.

partizánbrigád vagy ennek megfelelő partizánegység mintegy 80 000 partizánnal. Közülük 1976 hős halált halt, 2439 megsebesült, 337 hadifogságba esett.¹⁸ Ezzel a DC elvitathatatlanul demonstrálta antifasizmusát; a kommunistákkal, a szocialistákkal és a többi antifasiszta erővel való közös harcban tett szert azokra a hosszú távon ható demokratikus tapasztalatokra és elkötelezettségre, valamint az észak-olaszországi tömegbázisra, amelyek alapján – De Gasperi elképzeléseinek megfelelően – hiteles, baloldala is nyitott, a haladó és a konzervatív katolikus tömegeket egyaránt felölelő pártként jelenhetett meg.

A háború utáni évek (1945–1948)

Az ország teljes területének felszabadulását követő napokban északon azt remélték, az egész ország belpolitikájának alakulását az ottani erőviszonyok, a nemzeti felkelés győzelmének hangulata határozza majd meg. A megújulást hozó „Északi Szél” útjába azonban előbb a szövetséges hatóságok emeltek különféle akadályokat – egyebek mellett például az országrész nem adták az olasz kormány igazgatása alá –, majd a korábban felszabadult országrészben erősebb erők kerekedtek felül. A felszabadulás után átalakult kormány elnöke a legendás partizánparancsnok, Ferruccio Parri lett ugyan (a Parri-kormányban De Gasperi a béke-előkészítés szempontjából rendkívül fontossá vált külügyminiszteri tárcát kapta), és a kormány számos radikális intézkedést is hozott, csakhogy a nemzeti egységfront mérsékelt erői, a liberális párt főszerrelésével, már 1945 novemberében megbuktatták a Parri-kormányt. Ennek egyebek mellett az volt az oka, hogy csak egy értelmiségi elitpárt állt mögötte, s az erőviszonyok módosulásával logikus lépésnek látszott, hogy valamelyik nagy tömegpárt képviselője álljon a kormány élére. Olaszország nemzetközi helyzete kizárta, hogy Parri utóda kommunista vagy szocialista legyen, így alig következhetett más, mint a kereszténydemokrata De Gasperi.

Az első De Gasperi-kormány megalakulása (1945. december 10.) kétségtelen siker volt a DC számára: szimbolizálta a pártok közötti elsőbb-

¹⁸ A felszabadító harcokban elesett, illetve a német és olasz fasiszták által kivégzett partizánok között 202 pap, szerzetes vagy szeminarista volt, 28 egyházi személy koncentrációs táborban halt meg. Gianfranco BIANCHI: *I cattolici*. In: Leo VALIANI–Gianfranco BIANCHI–Ernesto RAGIONIERI: *Azionisti, cattolici e comunisti nella Resistenza*. F. Angeli, Milano, 1971. 293.

ségét, és az ország történetében először állt kimondottan keresztény párti politikus a kormány élén, ráadásul nem is akármilyen hatalommal, hiszen De Gasperi megtartotta a külügyminiszteri tárcát is. A pártvezető miniszterelnök elérkezettnek látta az időt, hogy a kereszténydemokraták szakítsanak addigi közvetítő magatartásukkal, és kezdeményező szerepben lépjenek fel. A szövetséges hatóságok is De Gasperi segítségére siettek. Kormányának tekintélyét nagymértékben növelte és hatáskörét kiszélesítette, hogy Észak-Olaszországot is az igazgatása alá adták. De Gasperi taktikusan elhalasztotta a legnagyobb horderejű gazdasági döntéseket, amelyek kormányán belül politikai megosztottsághoz vezettek volna. Vagyis nem a társadalmi, gazdasági és politikai reformokkal foglalkozott, a fontos döntéseket minél későbbre halasztotta, s ehelyett az újjáépítés legsürgetőbb feladatainak megoldásához látott hozzá. A DC taktikája indokoltnak is látszott, hiszen hátra volt még a békeszerződés: az ország és a kormány csak a Szövetséges Ellenőrző Bizottság által szabott keretek között dönthetett. Végül is a kereszténydemokraták elérték, hogy a kevésbé fontos helyi községtanácsi választásokat rendezzék meg először, majd alkotmányozó gyűlést válasszanak és csak az új alkotmány elfogadása után tartsák meg a parlamenti választásokat.

Az 1946. tavaszi dél- és közép-olaszországi helyi önkormányzati választásokon a DC az ország legnagyobb pártjának bizonyult a kommunista és a szocialista párt előtt; különösen nagy volt az előnye falun.¹⁹ A párt első kongresszusán (Róma, 1946. április 24–27.) De Gasperi elégedetten vette számba az eredményeket.²⁰ Mivel legfontosabb célként azt jelölte meg, hogy a DC Olaszország vezető ereje legyen, sürgette az akkor egymillió körüli taglétszám növelését.²¹ Erőteljesen hangsúlyozta, hogy a pártnak, az osztályközöttség elve alapján, népi voltát és arculatát kell előtérbe állítania, különösen a baloldali pártokkal való versengés miatt. „Se kommunisták, se szocialisták nem vagyunk – hangoztatta. – Nincs rá okunk elhallgatni, hogy pártunkban földbirtokosok és gyárosok is vannak. Sőt jó, hogy vannak, különösen, ha képesek előre látóan megérteni, mit is követel a jelen helyzet a földbirtokosoktól. Áldozatokat kell hozniuk, mert jelenlegi kiváltságaikat nem lehet megőrizni sem a földtulajdon, sem az ipar területén. Más arányokhoz, a földtulajdon más rendszeréhez kell eljutnunk, amely a társadalmi igaz-

¹⁹ HORVÁTH Jenő: *A Democrazia Cristiana*. I. m. 147.

²⁰ Alcide DE GASPERI: *Discorsi politici*. Cinque Lune, Roma, 1956. I. k. 71–98.

²¹ Uo. 77.

ságosságon alapszik [...] a változás vagy ezen az úton, okosan, keresztényi együttműködéssel, evolúciós úton történik, vagy azt kockáztatjuk, hogy a megoldás erőszakos lesz [...] A Keresztény Demokrácia nyomást akar gyakorolni a soraiban levő és vele szimpatizáló földbirtokosokra, gyárosokra, hogy álljanak az élére ennek a reformmozgalomnak. Csak így kerülhetjük el az erőszakos összeütközéseket, csak így érhetünk el egy új rendszerhez, mindenki szabadságához. Ha nem elég a józan ész, akkor törvényre, parancsra lesz szükség, természetesen a törvény biztosította kártérítéssel [...] Ugyanis ez a jelenlegi helyzet: Olaszországban kb. négymillió kisparaszt, kétmillió szerződéses földbérlő szegényparaszt, kétmillió felesbérlő, 1,8 millió mezőgazdasági munkás él!”²² A kongresszus egyetlen politikai határozatot hozott, az államforma (köztársaság, vagy monarchia) kérdésére vonatkozóan: a köztársaság mellett foglalt állást, de nem tette kötelezővé a párttagok számára, hogy a népszavazásnál ennek megfelelően voksoljanak.²³ A DC döntését befolyásolta a Vatikán és az olasz egyház hivatalosan semleges, azonban nyíltan a monarchia ügyét támogató álláspontja is. Az egyház szerint ugyanis a monarchia és a kommunizmus, a kereszténység és a kommunizmus között kell választani. XII. Pius a szavazás előtti napon is ebben a szellemben nyilatkozott.²⁴

1946. június 2-án az olasz választók két szavazócédulával szavaztak. Az egyikkel az államforma kérdésében döntöttek (12 717 923 ember, azaz a választók 54%-a szavazott a köztársaságra, 10 719 284 pedig a monarchiára),²⁵ a másikkal az alkotmányozó gyűlésbe választották meg a képviselőket. Ez a voksolás a kereszténydemokraták és a másik két tömegpárt sikerét hozta. A DC az első helyen végzett: 556 mandátumból megszerzett 207-et, egymaga majdnem annyit, mint a két munkáspárt együttvéve (a kommunisták 104, a szocialisták 115 mandátumot nyertek).²⁶ Egyértelművé vált tehát, hogy az ország fejlődésének irányát a három nagy tömegpárt kapcsolatainak alakulása fogja meghatározni.

A köztársaság győzelme, az alkotmányozó gyűlés összetétele, valamint az új kormány (ismét De Gasperi vezetésével, nyolc kereszténydemokrata, négy kommunista, négy szocialista, egy-egy republikánus és pár-

²² Uo. 90–92.

²³ Andrea DAMILANO: i. m. l. k. 254–255. – A kongresszus előtt a párt vezetősége belső szavazást rendezett a párttagság körében, amelyen a párttagok 60 százaléka a köztársaság mellett voksolt.

²⁴ Franco CATALANO: *L'Italia dalla dittatura alla democrazia. 1919–1948*. Lericci, Milano, 1962. 689.

²⁵ HORVÁTH Jenő: A köztársaság kialakítása Olaszországban, 1946. In: FEITL István (szerk.): *Köztársaság a modern kori történelem fényében. Tanulmányok*. Napvilág Kiadó, Budapest 2007. 54–70.

²⁶ *Storia d'Italia. Cronologia 1815–1990*. De Agostini, Novara, 1991. 523.

ton kívüli miniszter részvételével), illetve programja megfelelő bázist ígért az ország további demokratikus előrehaladásához. A köztársaság kikiáltása után azonban hamarosan el kellett dönteni, hogy merre tart Olaszország. Az egyik oldalon az egész Dél-Olaszországot elöntő földfoglaló mozgalmak kényszerítően sürgették a kormányprogramban is szereplő földreform megvalósítását, Észak-Olaszország munkássága pedig sztrájkokkal követelte a munkanélküliség és az infláció elleni határozott lépéseket. Az olasz társadalom legkonzervatívabb erői – a nagytőke jelentős része, a földjüket féltő nagybirtokosok, a kispolgárság egy része – viszont az ellenkező irányba akartak haladni: egy részük a nyíltan reakciós pártok felé fordult, más részük bírálni kezdte a kereszténydemokratákat a baloldallal való együttműködéséért. Az olasz társadalom fokozódó polarizációja az 1946. november 10-i észak-olaszországi községtanácsi választások eredményeként került felszínre. A DC a legfontosabb városokban nagy szavazatvesztéséget szenvedett.²⁷ A párt vezetőit nem is annyira a néhány ezer községtanácsnoki hely és polgármesteri poszt elvesztése foglalkoztatta, hanem az, hogy hosszabb távon meg tudják-e tartani vagy elveszítik a június 2-i választásokon elért pozíciót. „Mindnyájan teljességgel tudatában voltunk ennek a veszélynek – emlékezik Andreotti –, ha az okokat bizonyos fokig különbözően láttuk is. Az idősebbek emlékeztek rá, hogy a néppárt az 1921-es nagy választási siker után milyen gyorsan lehanyatlott. Féltek, hogy ez most megisméltődhet. A fiatalok azt látták, hogy a DC még nem gyökeresedett meg az országban: a nagytőke és a nagyipar részben hagyományos, részben felszínes okok miatt nem állt mellénk spontán módon; a kultúra és az egyetemek világa nagy többségében ellenünk volt; még a bürokrácia, amelyben tovább élt a régi laikus és szabadkőműves szellem, sem állott teljes mértékben a mi oldalunkon. Igaz, megvolt az egyház támogatása, s ez akkor alapvető jelentőségű volt [...] De e támogatás ellenére erősödött a félelem, hogy egy hirtelen »széllökés« 1946–1947 telén megváltoztathatja a tavasz folyamán számunkra kedvező irányba fordult erőviszonyokat.”²⁸

A bel- és külpolitikai helyzet módosulásának hatására ekkortájt kezdtek erőteljesebben kirajzolódni a párton belüli csoportosulások. Az egyik dél-olaszországi képviselőkből szerveződött, s tagjai a párt határozott jobbrafordulásában látták a kibontakozás lehetőségét. Rómában tartott

²⁷ A június 2-i választással összehasonlítva Torinóban 55 000, Firenzében 21 000, Rómában 115 000, Nápolyban 140 000, Palermóban 31 000 szavazattal kapott kevesebbet. (*L'Unità*, 1946. november 12., november 13.)

²⁸ Idézi Antonio GAMBINO: *Storia della dopoguerra dalla liberazione al potere DC*. Laterza, Bari, 1975. 258.

összejövetelükön (1946. december 2-án) „a kommunista párttal való együttműködést elítélve” követelték a DC vezetőségétől, hogy azonnal szakítsa meg az együttműködést a kormányban a marxista pártokkal, és a kereszténydemokraták váljanak ki az egységes szakszervezeti szövetségből (CGIL).²⁹ A formálódó baloldal viszont a párt országos tanácsának ülésén élesen tiltakozott e javaslatok ellen. Fellépésével sikerült ugyan megakadályoznia a jobboldali javaslatok elfogadását, de a testület az ő ellenjavasolataikat sem fogadta el.³⁰ A vita mindenképpen azt mutatta, hogy a DC-ben nyíltan előtérbe került a baloldali pártokkal való együttműködés megszakításának gondolata. XII. Pius is ebbe az irányba kívánta terelni a kereszténydemokratákat. 1946. karácsonyi rádióbeszédében így szólt a keresztények kötelességéről: „Egyetlen kereszténynek sincs joga, hogy fáradtnak mutakozzék a jelen órában, a válást üldöző áramlatok elleni harcban. Alig fontos, hogy milyenek a módszerek, a formák, minő fegyvereket használnak, mézesmázos vagy fenyegető szavakat-e; százféle álöltözet mögé rejtőzik az ellenség. Senki sem kaphat feloldozást, aki mindezekkel szemben ölbe tett kézzel, lehajtott fejjel és remegő térdekkel félrehúzódik.”³¹

A DC politikai irányvonalának alakulására erősen hatott a kibontakozó hidegháború is. 1947. január elején De Gasperi Washingtonba utazott, elsősorban hogy hiteleket szerezzen a gazdasági helyreállításhoz. Az amerikai sajtó olyan emberként fogadta, mint aki és akinek a pártja képes lesz megállítani Olaszországban a kommunizmust. A látogatás során De Gasperi számára egyértelművé vált, hogy a hivatalos Amerika is ezt várja tőle.³² Hazaérkezése után azonban óvatos volt, és nem próbálta felbontani a nemzeti egységpolitikát: a szocialista pártban időközben bekövetkezett szakadás (a jobbszárny a pártot meggyengítve, Giuseppe Saragat vezetésével antikommunista ideológiai és politikai platformon álló szociáldemokrata pártot alakított) ugyan megfelelő alkalom lett volna erre, ám ő csak a kommunisták és a szocialisták kormányzati pozícióinak gyengítésére használta fel. Még szükségesnek ítélte a baloldal kormányzati részvételét, hiszen nem volt meg a békeszerződés (február 10-én írják majd alá Párizsban), az alkotmányozó gyűlés még nem fogadta el, hogy a lateráni egyezményeket beiktas-

²⁹ *Il Popolo*, 1946. december 5.

³⁰ Andrea DAMILANO: i. m. 1. k. 309–313.

³¹ *La Civiltà Cattolica*, 1946. december 25.

³² A látogatás történetéről részletesen lásd Nico PERRONE: *De Gasperi e l'America*. Sellerio, Palermo, 1995.

sák az alkotmányba, továbbá magában a DC-ben is erős volt az együttműködés híveinek tábora.³³

A harmadik De Gasperi-kormány így ismét a kommunista és a szocialista párt részvételével alakult meg 1947. február 2-án. A munkáspártokkal való szakítás indítékai azonban a vártnál gyorsabban erősödtek, elsősorban a nemzetközi változások következtében. Nem sokkal később, a Truman-doktrína meghirdetésével egyértelművé vált, hogy Washington immár nyíltan a kommunizmus feltartóztatásának irányvonalát követi, és ennek érdekében hivatalos diplomáciai és egyéb csatornákon is mindinkább sürgetni kezdte De Gasperit.³⁴ Mindezek után a miniszterelnök az 1947. április 28-án tartott rádióbeszédében – a kommunistáknak és a szocialistáknak a kormányban tanúsított „illojális magatartására”, illetve egy új, „hatékony gazdasági intézkedéseket fogantatosítani tudó kormány szükségességére” hivatkozva – gyakorlatilag be is jelentette a kormány lemondását.

De Gasperi május 30-án alakult negyedik kormánya csak kereszténydemokratákból és párton kívüli szakemberekből állt. Megalakulása lényegi fordulatot jelzett: a kormányzás szintjén véget ért a munkásosztály marxista pártjai és a DC három éven át tartó együttműködése, s megkezdődött a kereszténydemokraták kormányzati monopolhelyzetének kialakulása. A fordulat kétségtelenül a legszorosabb összefüggésben volt a nemzetközi helyzet alakulásával, a fasizmust legyőző nagyhatalmi koalíció felbomlásával, Olaszországban azonban nem robbanásszerűen, az ellenállásban kialakult együttműködés teljes megszakításával következett be; az alkotmányozó gyűlésben az év végéig, a köztársasági alkotmány elfogadásáig megmaradt az együttműködés, a CGIL keretében pedig még tovább is. A negyedik De Gasperi-kormány mindezek mellett elérte a békeszerződés ratifikálását, hozzákezdett a gazdaság, mindenekelőtt a líra stabilizálásához, kivítva, hogy Olaszországot bevonják a Marshall-tervbe; 1947 decemberében megszűnt az ország megszállása, a trieszti övezet kivételével az utolsó szövetséges katonai egységek is elhagyták a területét, s az év végére az alkotmányozó gyűlés elfogadta az új alaptörvényt.

A köztársasági alkotmány kihirdetése és életbelépése (1948. január 1.) után a DC és a Népi Demokratikus Frontba tömörült munkásbaloldal között 1948. április 18-ig, az első köztársasági parlament megválasztásáig példátlanul heves küzdelem bontakozott ki – részeként annak a

³³ Antonio GAMBINO: i. m. 293–298.

³⁴ Alberto TARCHIANI: *Dieci anni tra Roma e Washington*. Mondadori, Milano, 1955. 136–146.

harcnak, amely 1948 tavaszán Európa számos országában zajlott. Olaszországban, ahol a munkásmozgalom a háború után nagyobb eredményeket ért el és erősebb volt, mint Nyugat-Európa más országaiban, a Népi Demokratikus Frontot csak a DC mögött álló erők addiginál is aktívabb és koncentráltabb fellépésével lehet legyőzni.

A választási küzdelemben a Vatikán és az egyház minden addiginál erőteljesebben, országosan összehangolt és szervezett módon támogatta a DC-t. XII. Pius és az olasz egyház vezetői minden politikai és alkotmányos aggályoskodást félretéve nyíltan beléptek a választási harcba. Az egyház bevetette hatalmas anyagi erejét, szervezetét és a vallási ráhatás fegyvereit, amelyek a lakosság igen nagy részénél hatásosnak bizonyultak, és – XII. Pius beszédeinek szellemében – úgy állította be a szavazást, mint választást Krisztus és az Antikrisztus, Róma és Moszkva között.³⁵ Megalakultak a Polgári Bizottságok (*Comitati Civici*), amelyek összefogták és irányították az Actio Catholica összes szervezete és valamennyi egyházi szervezet (beleértve a 22 000 olaszországi parókiát is) választási tevékenységét. Továbbá az Egyesült Államok hivatalos és civil intézményei is nyíltan támogatták a DC választási küzdelmét, a legkülönbözőbb formákban és módszerekkel. A leghatékonyabb természetesen a tényleges gazdasági segítség volt: Washington a választási küzdelem időszakában legalább negyedmilliárd dollár összegű segílyt bocsátott az olasz kormány rendelkezésére, főként a lakosság számára elsődleges fontosságú élelmiszerek és más alapvető közszükségleti cikkek formájában.³⁶ Már a választási küzdelem utolsó szakaszában megfigyelhető volt, hogy az olasz polgárság sokkal egységesebben tömörült a DC mögé, mint 1946-ban; valamint az is, hogy a legkonzervatívabb csoportok és rétegek, amelyek addig a nyíltan reakciós pártokat vagy az újfasiszta mozgalmat támogatták, a DC-ben ismerték fel azt az erőt, amely hatékonyabban tud szembeszállni a kommunista–szocialista fronttal, mint addigi pártfogoltjaik. Összességében 1948. április 18-ra olyan légkör alakult ki Olaszországban, mintha a választópolgárokat nem parlamenti választásra, hanem egy antikommunista népszavazásra szólították volna az urnákhoz.

A választásokon a részvétel több mint 92%-os volt: 26,2 millió olasz 48,5%-a szavazott a DC-re (1946. június 2-án 8 millió, 35,2%). A választás eredményeként a párt elnyerte a képviselőházi mandátumok abszolút többségét (574-ből 305-öt). Hatalmas választási sikere abból következett, hogy a centrum és a jobboldal kis pártjainak korábbi szavazói

³⁵ *L'Espresso*, 1968. április 21. (Melléklet.)

³⁶ Antonio GAMBINO: i. m. 446.

jelentős részben rá szavaztak. (A republikánus párt az 1946. június 2-i eredményéhez képest 4,4%-ról visszaesett 2,5%-ra, mandátumainak száma 23-ról 9-re csökkent. A DC-től jobbra álló Olasz Liberális Párt 41 képviselő helyett csak 19-et, az újfasiszták 30 helyett csak 6 képviselőt küldhettek a képviselőházba.) Azaz 1948 tavaszán olyan helyzet állt elő, amelyben a kereszténydemokratáknak a kommunista–szocialista blokkal szemben sikerült létrehozniuk a katolicizmus, az osztrályok közöttiség és az antikommunizmus egyetlen hatalmas tömbjét.³⁷

A centrismus évei (1948–1962)

A választási eredmények monopóliumhelyzetet teremtettek a kereszténydemokraták számára. A DC vezetése mégis – szinte már a győzelem másnapján – rendkívül bonyolult helyzetbe került, és kényes döntéseket kellett meghoznia. A választási kampány idején nyújtott támogatásért ugyanis „hitelezői” sorra benyújtották a „számlát”. A Vatikán és a katolikus egyház igen erős nyomást gyakorolt De Gasperire, hogy a párt példátlan sikerét felhasználva csak kereszténydemokratákból álló kormányt alakítson, továbbá a győzelem biztosítása érdekében azonnal számoljon le „az egyház és a hit ellenségeivel”. Az ilyen irányvétel a DC reakciós választói tömegbázisa is a győzelem logikus folytatásának tekintette, s e sürgetések meghallgatásra és támogatásra találtak a párt jobbszárnyán is. Washingtoni hivatalos körök és különböző amerikai politikai és társadalmi szervezetek is követelték a kommunista és a szocialista párt betiltását.³⁸ Az antikommunista hisztéria és pogromhangulat kialakulásához hozzájárultak a kelet-európai események is. 1948 tavaszán az olasz belpolitikai feszültségek szinte a polgárháború kirobbanásának küszöbéig növekedtek. A választások utáni hetekben több helyütt felgyújtották a munkáspártok székházait, és július 14-én egy újfasiszta egyetemi hallgató a képviselőház kijáratánál több revolverlövessel életveszélyesen megsebesítette Togliattit. De Gasperi ezeket a nyíltan reakciós követeléseket és tetteket a politikai rövidlátás megnyilvánulásának minősítette. Tudta, hogy ha a DC csak katolikus párttá, az olasz állam

³⁷ A választáson a Népi Demokratikus Front valamivel több mint 8 millió szavazatot kapott, s az 1946. június 2-i választásokhoz képest 39,7%-ról 31%-ra esett vissza. Képviselőinek száma 219-ről 183-ra csökkent. A két párt globális eredményeinek csökkenése elsősorban azzal a veszteséggel magyarázható, amely a szocialista pártot a szakadás következtében érte. A választási küzdelmet és az eredményeket részletesen lásd Santi FEDELE: *Il Fronte popolare. La sinistra e le elezioni del 18 aprile 1948*. Bompiani, Milano, 1978.

³⁸ Norman KOGAN: *L'Italia del dopoguerra. Storia politica dal 1945 al 1966*. Laterza, Bari, 1968. 68.

klerikalizálásának eszközévé változna, akkor nem csupán a kommunisztákkal és a szocialistákkal kellene szembeszállnia, de eltaszítaná és maga ellen fordítaná a polgárság laikus erőit is, vagyis visszaállítaná a katolikusok és laikusok ellentétét, az olasz társadalom Risorgimento utáni kettészakítottságát. Elutasította tehát a tisztán kereszténydemokratákból álló kormány követelését.³⁹ Nem engedelmeskedett a marxista pártok betiltását sürgető követeléseknek sem, mert a politikai pártok betiltásának módszerét a faszizmussal és a kommunizmussal azonosította és megengedhetetlennek tartotta.⁴⁰ A Vatikán és az Egyesült Államok felől érkező pressziókat pedig úgy értelmezte, hogy azokkal lényegében a Portugáliában létező berendezkedés bevezetését sugallják, s az ilyen fordulatot nem csupán elvei alapján utasította el, de politikailag is veszélyesnek tekintette, hiszen azt nyilvánvalóan csak polgárháborúval lehetett volna elérni. Végül is a kormányalakításnál a DC monopolhelyzetét az úgynevezett centrista formulával, a középpártok (a szociáldemokrata, a republikánus, a liberális párt) kormányba való bevonásával realizálta. A centrizmus – másfelől és hosszú távra – De Gasperi felfogásában a *conventio ad excludendum* alkalmazását jelentette, vagyis azt, hogy a kormányzásból zárják ki mind a szélsőjobboldali, mind a szélsőbaloldali pártokat, s forduljanak szembe velük a külpolitikában és a belpolitikában, sőt magában a DC vezetésében is.⁴¹

A centrizmus jegyében alakult meg az ötödik De Gasperi-kormány (1948. május 23.), természetesen többségében kereszténydemokrata miniszterekből, majd a hatodik (1950. január 27.) és a hetedik (1951. július 26.) is (hol az egyik, hol a másik középpárt kimaradásával és újbóli visszatéréssel). A centrizmus értékelésénél természetesen nem hagyható figyelmen kívül, hogy ezek a néhány százalékos választói támogatással rendelkező pártok a kormányon belül tulajdonképpen alárendelt, kiszolgáltatott helyzetben voltak, hiszen a kereszténydemokratáknak nélkülük is a parlamenti többségük volt. És az sem, hogy mivel Olaszországban a „szélsőbaloldali” szocialisták és kommunisták, illetve a szélsőjobboldali pártok korántsem jelentettek egyforma erőt, így a centrista kormányokat a nagy választói befolyással rendelkező baloldaltól való elhatárolódás eleve középjebb (*centrodestra*) pozícióba tolta.

A külpolitikában a De Gasperi-féle centrizmus feltételei gyorsan megszűntek. 1949-ben, majd a következő néhány évben, amikor a hideghá-

³⁹ Andrea DAMILANO: i. m. 1. k. 382–386.

⁴⁰ *Il Popolo*, 1948. május 20.

⁴¹ Alcide DE GASPERI: *Discorsi politici*. I. m. 1. k. 213–236.

ború leghidegebb éveit következtek, Olaszország nem állhatott közepén a kialakuló és stabilizálódó keleti és a nyugati blokk között. De Gasperi kormánya és Olaszország a Nyugatot választotta, ezt demonstrálta félreérthetetlenül a NATO-hoz csatlakozásával.⁴²

A gazdaságpolitikában a De Gasperi-kormányok a radikális reformok és a konzervativizmus közötti középutat hirdették. Rövid idő alatt stabilizálták a lírát és a gazdaság teljesítménye már 1949-ben elérte a háború előtti szintet, ám ezt rendkívül alacsony munkabérek, a béremelésekkel szemben tanúsított merev ellenállás, tömeges elbocsátások és magas munkanélküliségi ráta kísérte. Évente mintegy 150 000 olasz emigrált, munkát és megélhetést keresve.⁴³ A szociális feszültségek időnként heves tömegmegmozdulásokhoz vezettek, amelyekkel szemben brutálisan lépett fel az újonnan szervezett rohamrendőrség. Akkoriban az olaszországi sztrájkok, tüntetések velejárója volt, hogy halottak, sebesültek maradtak az utcákon, a gyárak előtt. A DC a „rend pártjaként” keményen lépett fel a „szélsőségesekkel” szemben. A szervezett munkásság óriási erejét azonban az erőszak nem tudta megtörni. Emiatt a munkásmozgalom meggyengítéséhez más eszközöket is igénybe vettek a centrista pártok, így például szétszakították az egységes szakszervezeti mozgalmat. A szervezett munkásság többsége azonban a CGIL-ben maradt; az új katolikus szakszervezethez, az Olasz Munkásszakszervezetek Szövetségéhez (*Confederazione Italiana dei Sindacati dei Lavoratori* – CISL) kezdetben szinte csak a közalkalmazottak egyes szakmai szervezetei és a gyárak „fehérgallérosai” csatlakoztak.⁴⁴ A szegény-, a kis- és a középparasztság megosztása ellenben majdnem teljesen sikerült. A kisgazdákat a demagóg Paolo Bonomi a Kisgazdák Országos Szövetségébe (CNDC) keretében átvitte a Földbirtokosok Országos Szövetségébe, így a CGIL-ben jóformán csak a mezőgazdasági munkások és a felesbérlők maradtak.⁴⁵ Az olasz baloldal összességében azonban a többi nyugat-európai országhoz képest továbbra is kivételesen erős volt. A PCI taglétszáma az 1950-es évek elején is kétfélmillió körül mozgott, a szocialista párté sem volt messze az egymilliótól, a CGIL-ben szintén több millióan maradtak. A munkásságon és a szegényparasztságon túl

⁴² Részletesen lásd Luigi Vittorio FERRARIS (szerk.): *Manuale della politica estera italiana 1947–1993*. Laterza, Roma–Bari, 1996; Sergio ROMANO: *Guida alla politica estera italiana. Da Badoglio a Berlusconi*. Rizzoli, Milánó, 2002.

⁴³ Giuseppe MAMMARELLA: *L'Italia dopo il fascismo 1943–1968*. Il Mulino, Bologna, 1971. 391–395.

⁴⁴ A szakszervezetek történetéről részletesen lásd Sergio TURONE: *Storia del sindacato in Italia dal 1943 ad oggi*. Laterza, Roma–Bari, 1984.

⁴⁵ Emilio SERENI: *Vecchio e nuovo nelle campagne italiane*. Editori Riuniti, Roma, 1956.

a kommunista párt megőrizte befolyását az értelmiség és a kispolgárság soraiban is. A nemzetközi és az olaszországi helyzet azonban egyértelművé tette, hogy ez a hatalmas erő be van zárva az „ellenzékiiség gettójába”, nem képezhet kormányzati alternatívát, legfeljebb a helyi önkormányzatok szintjén részesedhet a hatalomból.

A DC nem lehetett volna sikeres hosszabb távon, ha csak rendőri erőszakkal és politikai manőverekkel manipulált volna, ha mindezek mellett nem kezdett volna hozzá a gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségeket és a szociális feszültségeket enyhítő reformprogramjához is. Az 1950 májusában elfogadott ideiglenes földreformtörvény volt az egyik első a reformok sorában. Az Antonio Segni kereszténydemokrata mezőgazdasági miniszter nevével elhíresült reform csak arra adott lehetőséget, hogy a parasztok magas megváltási áron földet vegyenek a meg nem művelt nagybirtokokból. A reform elsősorban Dél-Olaszországban hozott eredményeket: a több tízezer új törpebirtokos a DC stabil hívévé változott. Ennél sokkal nagyobb hatású volt a Dél-Olaszországi Pénztár (*Cassa per il Mezzogiorno*) felállítását, amely a térség infrastrukturális fejlesztését, az Észak és Dél közötti szakadék csökkentését célozta. A közel háromnegyed milliárd dollárnyi indulóösszegeből megkezdődött az úthálózat korszerűsítése, több jelentős nagyüzemet is beindítottak. A program eredményeként egyebek mellett módosulni kezdtek a dél-olaszországi politikai viszonyok. A DC hatalmas pénzüsszegek felett rendelkezett, részben szétzilálta az ottani legbefolyásosabb gazdasági csoportok politikai kapcsolatrendszerét (ezek a csoportok addig leginkább a liberális, a monarchista és az újfasiszta pártot támogatták); emellett a Cassa per il Mezzogiorno új pozíciókat teremtett a kereszténydemokratáknak és embereiknek az államapparátusban, a bankéletben, az építőiparban és más ágazatokban is. A párt ekkor alapozta meg befolyását a dél-olaszországi „új burzsoázia” soraiban.⁴⁶

A DC és a centrista pártok történelmi érdeme annak felismerése, hogy Olaszország számára az európai integráció rövid és hosszú távon egyaránt szükséges és előnyös. A Schuman-terv meghirdetését azonnal kedvezően fogadták, meglátták az Európai Szén- és Acélközösség kínáta előnyöket. Az integráció elkötelezett hívei voltak, komolyan gondolták, hogy az egyes nemzetek és Európa jövője hosszabb távon csak az integráció kereteiben biztosítható. Ezzel a kormányzati – lehet monda-

⁴⁶ A Cassa per il Mezzogiornóról és általában a dél-olaszországi fejlődés problémáiról szóló 1970 előtti kezeltetett rendkívül gazdag szakirodalom bibliográfiáját lásd Augusto GRAZIANI: *L'economia italiana 1945–1970*. Il Mulino, Bologna, 1972.

ni – alapállással szemben az olasz baloldal egyik gyengesége, rövidlátása mutatkozott meg abban, hogy merev, kéréllhetetlen harcot folytatott az európai egység minden tervével szemben.⁴⁷

Az eredmények ellenére a DC vezetésének az 1950-es évek elején nemcsak a baloldal ellenzéki ségével kellett számolnia, hanem az 1948-as választásokon a pártot támogató különféle konzervatív erők elégedetlenségével is. Ezek egy része nyíltan ellenezte a reformpolitikát, mások újra és újra követelték a marxista pártok törvényen kívül helyezését, a kommunista–szocialista szakszervezetek elleni erőszakosabb fellépést. A DC-re nehezedett továbbá a Vatikán, az egyház és az Actio Catholica hasonló irányváltoztatást sürgető pressziója is, ami az 1953. évi parlamenti választások közeledtével különösen felerősödött. Részben ennek hatására a centrista többség keresztülvitte a választási törvény módosítását, amely szerint ha egy választási blokk megszerzi az abszolút többséget, akkor megkapja a mandátumok 65 százalékát. (Az új jogszabály az olaszokat az 1924. évi választói törvényre emlékeztette, amellyel a fasiszták biztosították a szinte korlátlan parlamenti hatalmukat. Az ellenzék a törvényt rögtön elnevezte „csaló törvénynek”.) Az 1953-as választási kampányban a centrista blokk – 1948-hoz hasonlóan – minden erejét mozgósította, és támogatói is hasonlóképpen felvonultak, az akkori eredményeket azonban nem sikerült megismételni. A kereszténydemokrata párt és centrista partnere együttesen sem tudta megszerezni az abszolút többséget (49,85%-ot értek el), így a „csaló törvényt” nem lehetett alkalmazni. Ráadásul a DC maga is kétmillióval kevesebb szavazatot kapott, mint 1948-ban, s erre a ciklusra elvesztette a monopolhelyzetét.⁴⁸

De Gasperi először egy új, négypárti centrista kormányt próbált létrehozni, ám mert ez nem sikerült, csak kereszténydemokratákból álló kisebbségi kormányt alakított (1953. július 16.), amely azonban nem kapott bizalmat a parlamenttől. Mivel De Gasperi egyrészt elzárkózott az újfasisztákkal való együttműködéstől, másrészt ha akarta volna sem maradt már ereje elindulni a szocialisták felé, a visszavonulást választotta. 1954. augusztus 19-én Sella di Valsuganában bekövetkezett halála előtt még elvállalta ugyan a pártfőtítkári tisztséget, a DC 1954. június 26–29-i, nápolyi kongresszusán a nyilvánosság elé is kiállt, ekkor azonban már az 1953. évi vereség árnyéka és a tekintélyét elvitató erők tiltakozása vette körül.⁴⁹

⁴⁷ Részletesen lásd HORVÁTH Jenő: Az olasz külpolitika Európa-pilléréről. In: Kiss J. László (szerk.): *A Huszonötök Európái*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 226–264.

⁴⁸ *Storia d'Italia*. I. m. 560.

⁴⁹ Giorgio GALLI: *Storia della Democrazia Cristiana*. Laterza, Bari, 1978. 164.

Olaszországban az 1953-as választásokat követően még két törvényhozó ciklusban folyt centrista kormányzás. A politikai monopolhelyzet elvesztése és De Gasperi távozása mégis több értelemben is periódushatárt jelent a kereszténydemokrata párt történetében. A külső körülmények hirtelen nagyon megváltoztak. Sztálin halála, a koreai fegyverszünet, a Jugoszláviával a trieszti kérdésről született megegyezés az olvadás kezdetét jelezte. Az olasz külpolitika atlanti pillére mellett ekkortól mind nagyobb jelentőségű az európai integrációs pillér is, amit a római szerződés aláírása (1957) mutat. Olaszország kezdett az európai politika számottevő tényezőjévé válni – nemzetközi helyének erősödése persze összefüggött az ország gazdasági potenciáljának növekedésével. A helyreállítás évei után viharos gazdasági fellendülés kezdődött: az „olasz csoda” 1952–1953 és 1962–1963 közé eső tíz évben évenként 7–8 százalékkal növekedett az ország GDP-je. (Hasonló gyors növekedés csak az NSZK-ban történt.) A mezőgazdasági termelés évi 3–5 százalékkal, az ipari termelés évi 10–13 százalékkal nőtt a szóban forgó időszakban. Ezek nyomán Olaszország kezdett felemelkedni az európai centrum országai közé. A gyors ütemű gazdasági fejlődés összekapcsolódott a gazdaság szerkezetében, a gazdasági élet irányításában, a foglalkozási szerkezetben, az emberi környezetben, az olaszok szemléletében és életmódjában bekövetkezett jelentős változásokkal. Jól érzékelteti ezt néhány számadat. 1952–1953 és 1962–1963 között, csaknem változatlan foglalkoztatottsági szint mellett (a kezdő évben 19 842 000, a záró évben 19 894 000 volt az összes munkavállaló száma), a mezőgazdaságban több mint 3 millióval kevesebb embert foglalkoztattak, 8 422 000 helyett 5 295 000-et. A foglalkozási struktúra változása hatalmas tömegek lakóhely- és életmódváltozásával, az urbanizáció nagyméretű növekedésével járt együtt. A szóban forgó tíz év alatt 17 724 000 olasz változtatott lakóhelyet; a lakosság közel 30 százaléka költözött faluról városba, az agrárövezetekből az ipari zónákba, 12 millió ember áramlott Dél-Olaszországból Észak-Olaszországba.⁵⁰

Mivel magyarázható, hogy a DC alkalmazkodni tudott ezekhez a változásokhoz, a „második ipari forradalom” követelményeihez, és ezzel elkerülte a nyugat-európai kereszténydemokrata pártok többségének sorsát, a hanyatlást?

Az olasz kereszténydemokraták soraiban már De Gasperi vezetésének utolsó két évében megindult az a belső küzdelem, amely elsődlegesen a

⁵⁰ Michele SALVATI: *Economia e politica in Italia dal dopoguerra ad oggi*. Garzanti, Milano, 1982; Vera ZAMAGNI: *Dalla periferia al centro. La seconda rinascita economica dell'Italia 1861–1981*. Il Mulino, Bologna, 1990.

változásokat figyelembe venni nem akaró, a korábbi ideológiához, politikához, szervezeti formákhoz mereven ragaszkodó jobboldal, valamint a változásokhoz igazodni kívánó centrum és baloldal között alakult ki. 1952 és 1954 között ezek az erők, az olasz szóhasználat szerint „áramlatokká” – világosabban: frakciókká – szerveződtek. Északolaszországi volt kereszténydemokrata partizánok és fiatal üzletemberek vezetésével már 1953 őszén létrejött a baloldali *Base* (Bázis). A frakció súlyát növelte, hogy támogatta Enrico Mattei, az olasz államkapitalizmus zászlóshajója, az ENI elnöke. 1953 végén alakult meg a másik baloldali frakció, a *Forze Sociali* (Társadalmi Erők), amely főként a kereszténydemokrata szakszervezeti szövetség, a CISL érdekeit és törekvéseit kívánta érvényesíteni a pártban. A legnagyobb frakció, az *Iniziativa Democratica* (Demokratikus Kezdeményezés) az úgynevezett második generáció csoportosulása volt, Amintore Fanfani, Giorgio La Pirra, Aldo Moro, Ezio Vannoni, Mariano Rumor, Emilio Colombo vezetésével. A már említett 1953. évi választási kudarc sürgette, De Gasperi távozása pedig megkönnyítette a párt további vezetéséről és irányvonaláról való döntést. A DC 1954. évi nápolyi kongresszusán az Iniziativa Democratica a baloldali frakciók támogatásával megszerezte a párton belüli többséget, és Fanfani lett a főtitkár.⁵¹ A győzelemhez – a hatékony frakciós szervezkedés mellett – egyrészt az is hozzájárult, hogy a régi, elhasználdott politikával szemben újat, korszerűbbet ígért, másrészt az, hogy az úgynevezett első generációhoz tartozó vezetők megosztottak voltak (például Scelba és Gonella szemében Segni vagy Gronchi baloldalnak számított), és a miniszteri, állami vezetői székben ülve nem ismerték fel idejében a frakciószervezés, valamint a pártpozíciók fontosságát. A hozzájuk számítható fiatalabbak viszont – mint például az akkor a DC jobboldalán elhelyezkedő Andreotti – csak igen laza, ad hoc jellegű frakciókat tudtak létrehozni. Az Iniziativa Democratica győzelmét az is segítette, hogy De Gasperi lényegében Fanfanit jelölte ki utódjaul.⁵²

A fentebb feltett kérdésre – hogy a DC az 1950-es évek első harmadától jelentkező változásokhoz miért tudott alkalmazkodni, s ezzel összefüggésben miért tudta elkerülni a legtöbb nyugat-európai kereszténydemokrata párt sorsát – részben az ad választ, hogy a belső küzdelemben gyors döntés született. Vagyis hogy azok az erők, amelyek Olaszországban a fennálló gazdasági-társadalmi rend megőrzését az állam gazdasági és szociális szerepének növelése útján akarták elérni, a gazdasági, társadalmi

⁵¹ Andrea DAMILANO: i. m. 689–692.

⁵² Uo. 705–706.

helyzet ez irányú követelményeinek megjelenésekor, szinte minden kérés nélkül, a párt élére kerülhettek. Fanfani a megválasztásakor elmondott beszédében a DC számára egyértelműen a „változó valósághoz történő alkalmazkodás”, „a parancsolóan szükséges reformok” programját hirdette meg.⁵³ És ha nem is azonnal, ha nem is a tervezett mértékben, de sok minden megvalósult a reformprogramból. 1955-ben a parlament elfogadta és törvénybe iktatta az úgynevezett Vanoni-tervet, amely a nemzetgazdasági tervezés bevezetését jelentette.⁵⁴ 1956-ban felállították az állami részesedések minisztériumát a – teljesen vagy részben – állami tulajdonban levő bankok, ipari, kereskedelmi és közlekedési vállalatok tervei- nek és tevékenységének koordinálására, felügyeletére. 1957. január 11-én, majdnem három évig tartó elkeseredett vita után törvény mondta ki, hogy Olaszország területén (Szicília kivételével) csak az ENI folytathat szénhidrogén feltárására irányuló kutatásokat és kitermelést. Az említett – és más – intézmények, intézkedések mind egy-egy lépést jelentettek az állam gazdasági szerepének kiterjesztése irányába.⁵⁵ E folyamat előrehaladása azonban veszélyeztetni kezdte azt az együttműködést, amely a DC és a magántőke között a háború után kialakult. Mivel az állami vállalatok olyan területeken is megjelentek, amelyek nagy hasznot hoztak, sőt ezekről egyenesen kizárták a magántőkét, valamint kedvezőbb bér- és munkaszerződéseket kötöttek a szakszervezetekkel, továbbá a magántőkétől független, annak érdekeit részben sértő állami gazdaságpolitika körvonalai kezdtek kirajzolódni, a párt és a *Confindustria* (Gyáriparosok Szövetsége) között feszültség támadt, majd a távolodás jelei mutatkoztak. (Az 1956. évi helyhatósági választások előtt például a *Confindustria* olyan határozatot hozott, hogy csak azoknak a jelölteknek a kampánykiadásaihoz járul hozzá, akik ezt a támogatást nyíltan elfogadják, és elkötelezik magukat a magánkezdeményezés „csorbítatlan szabadságának” védelme mellett.)⁵⁶ A DC számára ezen a ponton egyenesen kényszerítő követelmény lett, hogy pénzügyileg is függetlenítse magát a magántőkétől.

⁵³ Uo. 692–695.

⁵⁴ A Vannoni-terv *A foglalkoztatottság és a jövedelem fejlesztésének vázlata az 1955–1964-es évtizedben* címmel került nyilvánosságra. A terv azt célozta, hogy a nemzetgazdaság fejlesztésével oldják meg az alapvető gazdasági és társadalmi problémákat, elsősorban a munkanélküliséget, valamint az északi és déli országrész fejlettségbeli különbségéből eredő ellentmondásokat. Részletesen lásd Ezio VANNONI: *Discorsi sul programma di sviluppo economico*. Roma, 1956. A terv realizálásáról lásd Giuliano AMATO: *Il governo dell'industria in Italia*. Il Mulino, Bologna, 1972.

⁵⁵ Az olasz állam gazdasági szerepéről részletesen lásd Vera ZAMAGNI: *Lo stato e l'economia. Storia dell'intervento pubblico dall'unificazione ai nostri giorni*. Le Monnier, Firenze, 1981.

⁵⁶ Norman KOGAN: i. m. 136.

Fanfani főtitkár stratégiai terveiben és tevékenységében központi jelentőségű volt a DC megerősítése. Felismerte, hogy a párt nem lehet csupán a különböző gazdasági és társadalmi érdekek közötti közvetítő, nem hagyatkozhat a kívülről érkező anyagi támogatásra. Erős pártszervezetet akart kiépíteni, hogy lazíthasson a Vatikánnal, az egyházi hierarchiával, az Actio Catholicával, a Confindustriával és az addig a pártot támogató más szervezetekkel fennálló kapcsolatokon, hogy – mindenekelőtt a tervezett reformok miatt – megszabaduljon pressziójuktól. Továbbá azért is, mert tudta: a gazdaság és a foglalkoztatottság struktúrájában mutatkozó változások, az urbanizáció robbanásszerű felgyorsulása elkerülhetetlenül magával hozza a társadalom laicizálódását, és e folyamatban csak az egyházzal szemben is nagyobb autonómiával rendelkező kereszténydemokrata párt lesz képes versenyezni a laikus pártokkal.⁵⁷ A DC ifjúsági szövetségére fordított fokozott figyelme, a pártalapszervezetek kiépítése a nagyvárosok új negyedeiben, a gyárakban, a hivatalokban, a legkülönbözőbb alkalmak megragadása a nagyméretű tagtoborzásra – mind-mind a párt megerősítését szolgálták. A taglétszám növelése, a hatékonyabb pártstruktúra azonban csak az egyik összetevő volt. Mivel a többpárti demokráciában szükséges a pénzügyi eszközök biztosítása is, a DC új vezető csoportja a „hagyományos” csatornákon érkező és csökkenő támogatást elsősorban az állami vállalatok révén helyettesítette. Emiatt a párt – a legtöbb nyugat-európai kereszténydemokrata erőttől eltérően – rendkívül szorosan összefonódott az államkapitalizmus intézményeivel. Egyebek mellett ez volt a DC erejének egyik pillére.

A Fanfani körül tömörülő kereszténydemokrata vezetők sikereiben az is szerepet játszott, hogy az olasz baloldal az 1950-es évek közepén súlyos politikai és szervezeti válságba került. A szociális gondok, a munkanélküliség hangoztatása közepette nem ismerte fel, hogy a gazdaság rohamosan növekszik; elutasította az európai integrációt; merevség, szektás jelenségek mutatkoztak mind a kommunista, mind a szocialista pártban és a CGIL-ben is. 1956-ban a válság mélypontra jutott. A sztálinizmushoz, a Szovjetunióhoz való viszony, de főként a magyar forradalom és elfojtásának értékelése olyannyira szembeállította a két baloldali pártot, hogy az Olasz Szocialista Párt felmondta a kommunistákkal addig fennálló együttműködési egyezményét, majd elindult azon az úton, amelyen ideológiájában, politikájában, szervezeti felépítésében egyre jobban a többi nyugat-európai szociáldemokrata párthoz haso-

⁵⁷ Fanfani 1954 és 1959 közötti beszédeit és írásait lásd Amintore FANFANI: *Da Napoli a Firenze*. Garzanti, Milano, 1960. Fanfaniról lásd Giorgio GALLI: *Fanfani*. Feltrinelli, Milano, 1974.

nult. Az Olasz Kommunista Párt pedig 1956 végén mintegy 300 000-es taglétszámcsökkenéssel fizetett Moszkva melletti kiállásáért és a magyar felkelés ellenforradalomnak nyilvánításáért.⁵⁸

A DC a párt szervezeti megerősítésében elért sikerek, valamint a baloldali helyzete láttán, az 1958. április 18-ra kiírt parlamenti választások az abszolút többséget kívánt szerezni. Ez lehetővé tette volna, hogy túljusson a centrista kormányformából eredő – a második törvényhozási ciklusban átlagban kilenc hónaponta ismétlődő – kormányválságokon, s hatékonyan irányíthassa az ország modernizációját. A választáson a párt jobb eredményt ért el, mint 1953-ban, de a szavazatoknak csak 42,4 százalékát tudta megszerezni.⁵⁹

Fanfani ekkor személyes hatalmának növelésével kísérelte meg biztosítani a DC és önmaga helyzetét. Három kulcspozíciót töltött be egyidejűleg (miniszterelnök, külügyminiszter és a DC főtitkára volt), ám ezzel valószínűleg túllőtt a célon, s megbukott. Ehhez kétségtelenül hozzájárult autokratizmusa, de az is, hogy az olasz politikai pártokban megnövekedett a „francia példa” átvételétől való félelem. (1958 végén Franciaországban a negyedik köztársaság politikai intézményrendszerét felváltotta De Gaulle elnök főszereplésével az ötödik köztársaság rendszere.) Hatottak még lényegesebb okok is. Egyrészt az állami tulajdonnak és az állam gazdasági szerepvállalásának a magántőke érdekeivel való szembekerülése miatt a Confindustria egyre keményebben követelte e folyamat megállítását és Fanfani eltávolítását, s ezért mindent meg is tett. Másrészt világhosszá vált – ezt az 1958-as választási eredmények is mutatták (a PCI félmillióval növelte szavazatai számát) –, hogy a gyors gazdasági növekedés és a kormányzati reformpolitika nem vezet a baloldali gyors meggyengüléséhez, s mind a kommunistákkal, mind a szocialistákkal való szembenállás miatt kihasználatlanul maradnak a két párt egymástól való eltávolodásából kínálkozó lehetőségek. Fanfani második kormányát végül saját pártjának „orvlövészei” buktatták meg. 1959 januárjának utolsó hetében a képviselőházban egy tucat kereszténydemokrata képviselő titkos szavazásnál ellene voksolt. A miniszterelnök kénytelen volt lemondani, és hirtelen haragjában megvált a pártfőtitkári tisztségtől is. Nem sokkal ezután az Iniziativa Democratica vezetőinek egy része a római Santa Dorotea-rendházban új frakció létrehozá-

⁵⁸ Furio DIAZ: *Il PCI e la destalinizzazione*. In: *Ripensare il 1956*. Lericci, Roma, 1987; Paolo SPRIANO: *Le passioni di un decennio, 1946–1956*. Garzanti, Milano, 1988; Aldo AGOSTI: *Togliatti*. UTET, Torino, 1996; PANKOVITS József: 1956 és az olasz kommunisták. *Múltunk*, 2007/1. 26–57.

⁵⁹ *Storia d'Italia*. I. m. 589.

sáról döntött, amely az országos tanács másnapi ülésén (1959. március 10-én) már meg is szerezte a többséget, és vezetőjét, Aldo Morót jelölte a főtitkári posztra.

A középbalról a történelmi kompromisszum kudarcáig (1963–1980)

Moro főtitkárként lényegében Fanfani programját folytatta. Elődjével szemben azonban higgadt, realista, megegyezésszerű megoldásokat kereső politikus volt. Tudomásul vette, hogy a DC-ben frakciók működnek, amelyek időközben már-már pártokká szerveződtek a párton belül; számolt azzal, hogy terveivel idő kell, és meg kell nyernie a többség támogatását. Ő is célszerűnek tartotta, hogy növekedjen az állam gazdasági szerepvállalása, és azt vallotta, hogy az államnak a szociálpolitika szférájában felelősségvállalási kötelezettsége van. Hangsúlyozta ugyanakkor, hogy meg kell őrizni a liberális piacgazdaságot, a termelési egységek sokféleségét és autonómiáját, ám mindezt olyan módon, hogy ne kerüljön sor frontális, sőt lehetőleg keményebb ütközésekre sem a magántőkével és a konzervatív liberális erőkkel. Moro ugyanakkor, Fanfanitól eltérően, nem volt integrista, vagyis nem gondolta, hogy a kereszténydemokraták egy radikális állami beavatkozási programmal akár egyedül is boldogíthatnák az olaszokat. Ellenkezőleg: természetesnek tartotta az olasz társadalom világnézeti pluralizmusát és a laicizálódást. A politikai erőviszonyok felmérése alapján arra a következtetésre jutott, hogy a kormányzásban a centrizmus már nem folytatható tovább és nyitni kell a baloldal, az akkori lehetőségek között a szocialisták felé.⁶⁰

Mindezek jegyében alakult meg 1962. február 2-án a negyedik Fanfani-kormány, még hárompárti kormányként – a DC, a szociáldemokrata és a republikánus párt minisztereivel –, amelyet a szocialisták a bizalmi szavazásnál már tartózkodásukkal támogattak. Ezt követően, 1962 májusában, a szociáldemokrata Giuseppe Saragat köztársasági elnökké választása már nyílt kereszténydemokrata–szocialista összefogással történt. A középbal kormányzás kialakulását jelentősen megkönnyítette, hogy községi önkormányzati szinten sokhelyütt már működött a középbal összefogás, például olyan nagyvárosokban is, mint Milánó, Genova, Firenze, Velence. A középbal találkozás természetesén együtt járt a hata-

⁶⁰ Gianni BAGET-BOZZO: *Il partito cristiano e l'apertura a sinistra. La DC di Fanfani e di Moro 1954–1962*. Vallecchi, Firenze, 1977.

lom újraosztásával. Moro magától értetődően meg akarta őrizni és hosszú távra stabilizálni a DC hatalmi pozícióit, de ehhez engednie kellett, hogy a szocialisták végre bejuthassanak – ahogy a szocialista párt történelmi vezetője, Nenni fogalmazott – az „állam parancsnoki termébe”, hogy hozzáférhessenek az „irányító gombokhoz és kapcsolókhoz”. Ez a gyakorlatban nem úgy valósult meg, hogy a kereszténydemokraták lemondtak kormányzati posztok és állami hivatali helyek ezreiről, hanem úgy, hogy újakat hoztak létre a szocialisták számára, vagyis a középbal kormányzás bevezetése az addig is aránytalanul nagy olasz köztisztviselői kar további növekedéséhez vezetett. Nenni és a szocialisták természetesen a maguk módján akarták „nyomogatni a gombokat”, úgy, hogy az olasz gazdaság és társadalom a demokrácia kiszélesedése és „szocialista irányú átalakulása” felé haladjon. Ez utóbbi a szocialisták szóhasználatában akkor már a „demokratikus szocializmust”, a szociáldemokrata jóléti társadalom megteremtésének célkitűzését jelentette. A középbal kormányzás bevezetésével továbbá találkozott a kereszténydemokraták és a szocialisták ki nem mondott közös törekvése is, hogy a PCI-t „a terméketlen ellenzékiség gettójában” tartsák. A kereszténydemokrata–szocialista találkozáshoz időközben kedvezővé váltak a nemzetközi feltételek is. A kubai rakétaválság megoldása után hosszabb enyhülési szakasz kezdődött a kelet–nyugati kapcsolatokban. VI. Pál trónra lépésével egyértelművé vált, hogy a Vatikán nem ellenzi Olaszországban a középbal kormányzást. 1963 júliusában pedig Kennedy elnök rövid római látogatása során kifejezésre juttatta, hogy immár Washingtonban is oszladoznak az olasz szocialistákkal szembeni előítéletek.

Az első középbal kormány Moro miniszterelnökségével, kereszténydemokrata, szocialista, szociáldemokrata és köztársaságpárti miniszterekkel alakult meg 1963. december 4-én, jelentős parlamenti többségre támaszkodva. Programjában az elektromos energiát előállító ipar már 1962-ben megvalósított államosítása után további reformokat ígért. A tervek kivitelezését azonban nehezítette, hogy 1964-ben átmenetileg romlani kezdett a gazdasági helyzet. A nemzeti össztermék növekedése 2,8 százalék volt, és 1965-ben is lassú maradt. A növekedés azonban a következő években újabb lendületet vett: 1966 és 1969 között évi 6–7% lett. Az átmeneti lassulás mégis veszélyérzetet és aggodalmat keltett az emberekben, mert féltek a „gazdasági csoda” végétől. Ez az elbizonytalanodás összekapcsolódott a gyors növekedés nyomán egymásra torlódó változások hatásaival. A bérek növekedtek ugyan, az évtized közepétől mégis szinte folytonossá váltak a követelések – a modern munkaszervezési módszerek bevezetése, a futószalagok melletti munka

egyhangúsága ugyanis fokozta a munkások elégedetlenségét. A nagyvárosok lakosságának robbanásszerű növekedése nyomán romlottak a közlekedési és a lakásviszonyok, hiányoztak a szociális intézmények. 1968-ban kirobbant a diákok tiltakozó mozgalma, lázadása, amely csak az év végére csendesedett le. Teljesen azonban nem szűnt meg; egyes szélsőséges irányzatai zárt, kisebb politikai mozgalmakká alakultak. (Némelyiktől közvetlen csatornák vezettek a terrorizmushoz.) A diákmozgalommal se a középbal kormánypartok, se az ellenzéki pártok nem tudtak kapcsolatot találni. A mozgalom feltárta a politikai osztály és a fiatal nemzedék közötti szakadékot. 1968 mindenképpen fontos állomás az olasz értelmiség történetében: milliók számára jelentett társadalmi élményt az általános tiltakozás, a diáklázadás; 1968 diákjai, a következő évtizedek értelmisége megőrizte a társadalmi gondok iránti érzékenységet, a mindent kritikával fogadó szellemi és politikai alapállást.

Az 1969-es év főszereplői a munkások voltak. A vasmunkások országos sztrájkjával forró ős kezdődött: a sztrájk minden irányban terjedt és tömegmegmozdulásokhoz vezetett, amelyek gyakran a rendőrséggel való összecsapásokba torkolltak. Különösen feszült légkör alakult ki azokban a gyárakban, ahol erőteljesen érvényesült a szélsőbaloldal befolyása. Végül 1969 decemberében több szakma aláírta az új kollektív szerződéseket, amelyekben számos követelés teljesítéséről sikerült megállapodni. A legfontosabb vívmány a munkások és az alkalmazottak üzemi-vállalati jogait rendező törvény volt, amelyet 1970 májusában fogadott el a parlament. Ebben az évben még két jelentős reformra került sor: a tartományi rendszer és a népszavazás intézményének bevezetésére.

Közben az évtizedfordulón fenyegetően sokasodtak a szélsőjobboldali, a szélsőbaloldali, valamint más, nehezen besorolható csoportok, amelyek egy része korábban is féllegálisan vagy szigorú illegálisban működött. Velük együtt megjelent a terrorizmus, amelynek kezdetét általában 1969. december 12-éhez kötik: a milánói Banca Nazionale dell'Agricoltura épületében egy otthagyt bombá 16 embert ölt meg. Ezt az akciót számos másik követte. A merényletekben különféle erők működhetek közre, különböző célokkal, bizonyosan az állami titkoszolgálatok és a szervezett bűnözés emberei is. Az „ólomévek” elején a véres, tömeges áldozatokat követelő akciókat pedig szinte kizárólag szélsőjobboldali csoportok követték el; a baloldali terrorizmus később jelent meg.⁶¹

⁶¹ Az olasz terrorizmusról részletesen lásd Donatella DELLA PORTA (szerk.): *Terrorismi in Italia*. Il Mulino, Bologna, 1984; Raimondo CATANZARO (szerk.): *Ideologie, movimenti, terrorismi*. Il Mulino, Bologna, 1990.

A kezdődő gazdasági válságjelenségek, a reformok körüli viták, a társadalmi feszültségek, a terrorista akciók ellentétekhez vezettek a középbal kormánykoalíción belül. 1971–1972-ben a DC-ben kezdtek felülkerekedni azok az erők, amelyek a középjobb kormányforma felé keresték a kiutat. Miután a szenátus megtagadta a bizalmat az utóbbi forma felé mutató első Andreotti-kormánytól (1972. február 26.), a kereszténydemokraták (az Olasz Köztársaság történetében először) kiereszszakolták, hogy mandátumának lejárta előtt feloszlassák a parlamentet. A centrizmushoz való visszatérést azonban az új parlament is elutasította. Az elhúzódó kormányválság csak azután oldódott meg, hogy az 1972. őszi szocialista és az 1973. nyári kereszténydemokrata kongresszus a középbal formához való visszatérés mellett döntött.

Mariano Rumor harmadik kormányával (1973. július 7.) helyre is állt a középbal kormányzás, hamarosan azonban kirobbant az első nemzetközi olajválság, amire az olasz gazdaság összetett módon válaszolt. Aggasztó jelenség volt az infláció rohamos növekedése, amely az olajsokk előtt, 1970–1972-ben csak évi 5 százalék körül mozgott, 1980-ban viszont elérte 21,1 százalékot. Ugyanakkor az iparban – a kezdeti nehéz szakasz után – 1976-ban már ismét növekedés mutatkozott. Ennek fő forrása a felgyorsult szerkezeti átalakulás volt, az, hogy jelentőssé vált a kis- és a középzemek szerepe. A világpiacon ugyanis nőtt a kereslet a nem standardizált termékek iránt, amelyeket a sok kis olasz vállalkozás gyorsabban tudott előállítani, mint a nagyüzemek. Összességében – mint utólag kiderült – az olasz gazdaság rugalmasan reagált az olajválság és a nyomában kialakult világgazdasági ártrendeződés hatásaira. Az emberekben mégis kialakult a félelem, hogy a világban zajló változások nyomán bármikor felborulhat a mindennapi életük.

A nyomasztó politikai légkörben 1974–1975-ben Olaszország balra fordult: ezt mutatta az első népszavazás, amelyet 1974. május 12-én tartottak a válás kérdéséről. A társadalom konzervatív erői – a pártok közül csak a DC és az újfasiszta párt (MSI) szállt szembe a válás engedélyezésével – rendkívül heves kampány után súlyos vereséget szenvedtek.⁶² A népszavazás félremagyarázhatatlanul megmutatta, mennyire előrehaladt Olaszország világiasodása. A népszavazási eredmények sokkal mo-

⁶² A népszavazással a válás engedélyezését kimondó törvény hatálybalépését akarták megakadályozni a válásellenes erők. A népszavazáson azonban ötmillió szavazattal kevesebb szavazatot kaptak, mint a törvényt támogatók. Az északi országgrészben általában 70 százalékos volt a válás lehetőségének támogatottsága, de még Szicíliában is meghaladta az 50 százalékot (50,5 százalék). A népszavazásról és a DC álláspontjáról részletesen lásd Giorgio GALLI: *Storia della Democrazia Cristiana*. I. m. 384–394.

dernebbnek és politikai, jogi szempontból érettebbnek mutatták az olasz választópolgárokat (különösen a nőket), mint ahogy előtte a politikusok és a szakértők gondolták. Mivel a DC a kampányban határozottan kiállt a válás elutasítása mellett, a vereség azt is feltárta, hogy hanyatlóban van kulturális és erkölcsi hegemóniája. Az 1975. június 15–16-i tartományi választások pedig már a politikai hanyatlást is jelezték: a kommunista párt egyértelmű sikert ért el, megszerezte a szavazatok 33,4 százalékát, addigi történetében a legtöbbit, miközben a DC visszaesett (35,3 százalékot kapott).⁶³ Ennek nyomán megváltoztak a helyi hatalmi viszonyok: Olaszország tartományainak többsége „vörös” lett. A tartományi választásokon elért eredmények megszilárdítása azonban attól függött, miként alakul a központi hatalom sorsa.

Az 1976-os parlamenti választások kampányában került a figyelem középpontjába Enrico Berlinguernek, a PCI főtitkárának 1973 őszén, a chilei puccs kapcsán először megfogalmazott javaslata a kommunisták, a szocialisták és a kereszténydemokraták történelmi megegyezéséről, együttes kormányzásáról.⁶⁴ Az emberek jelentős része, és nemcsak a baloldalon, elhitte Berlinguernek, hogy van alternatíva, lehet a politikát máshogyan is csinálni, mint addig. Az 1948-as választási győzelem óta a hatalomban megülő kereszténydemokrata vezetésű politikai tömb akkorra már jelentős mértékben elveszítette a hitelét, és elbizonytalanodott. A kommunizmus veszélye, amely annak idején összehozta és egyben tartotta ezt a blokkot, egyre kevésbé látszott fenyegetőnek. 1976 februárjában Berlinguer leszögezte, hogy az olasz munkásosztály – eltérően a szovjet modelltől – csak „demokratikus és többpárti rendszerben” teljesítheti történelmi küldetését. Majd Párizsban, a Francia Kommunista Párt főtitkárával közösen tartott gyűlésen először használta az „eurokommunizmus” kifejezést.⁶⁵ Az olasz kommunisták a Szovjetuniótól és a Varsói Szerződéstől való elhatárolódása, Olaszország NATO-tagságának elfogadása kétségkívül lényegi változást jelentett a párt külpolitikai alapállásában, megkérdőjelezte annak az indokait, hogy az olasz kommunistákat kizárják a hatalomból, meggyengítette az olasz hatalmi tömböt összetartó „antikommunista cementet”. A június 21-i parlamenti választásokon a PCI a tartományi választásokhoz képest is sikereesebb volt és megszerezte a szavazatok 34,4 százalékát. Ugyanak-

⁶³ *Storia d'Italia*. I. m. 690.

⁶⁴ Domenico TONIOLLO: *Il compromesso storico. Un tentativo di collaborazione tra marxisti e non marxisti*. Università Gregoriana, Roma, 1981.

⁶⁵ Bernardo VALLI: *Gli eurocomunisti*. Bompiani, Milano, 1976.

kor a DC 38,7 százalékot kapott, ami megerősítette első helyét. Partnere, a szocialista párt szavazati aránya ellenben 9,6 százalékra esett vissza.⁶⁶ A kereszténydemokrata párt mégsem fogadta el a történelmi megegyezést, és július 29-én Andreotti miniszterelnökségével egyszínű kormány alakult. A kommunisták a bizalmi szavazásnál tartózkodtak, és így lehetővé tették a harmadik Andreotti-kabinet megalakulását, majd másfél évi kormányzását. A tartózkodás kétségkívül fordulópont a PCI történetében, hiszen a párt 1947 óta a bizalmi szavazásoknál mindig a kormány ellen szavazott. Ezzel egyfelől felelős politikai erőként tüntette föl magát, hiszen nem a „minél rosszabb, annál jobb” taktikát választotta, másfelől azt is kifejezésre juttatta, hogy a történelmi kompromisszum elmaradásáért a kereszténydemokratáké a felelősség.

Ekkortájt, az ország számos súlyos gondja mellett, a legfenyegetőbbnek a terrorizmus erősödése mutatkozott. 1976-ban új szakasz kezdődött el az olasz terrorizmus történetében. 1976 elején, miután a rendőrség letartóztatta a Vörös Brigádok fővezérért, Renato Curciót, a helyét „radikálisabb” terroristák foglalták el. Átalakult a szervezet alsóbb szinteken is, és a Vörös Brigádokhoz csatlakozott több más szélsőbaloldali terrorszervezet is, amelyek különös ellenszenvvel viseltettek a kommunistákkal szemben. 1977 végére a Vörös Brigádoknak háromszáz „reguláris harcosa” és két-hármezer „irreguláris” tagja volt.⁶⁷ Legnevezetesebb akciója Moro elrablása és meggyilkolása volt. A célpont és az időpont kiválasztása nem véletlenül történt. A DC egyik történelmi vezetője, a sokszoros miniszterelnök, külügyminiszter (akkor éppen a párt elnöke) a múltja miatt is megfelelő célpontnak számított „az állam szívére irányított csapás” szempontjából. Kiválasztásában azonban valószínűleg fontosabb szerepet kapott, hogy az elrablását megelőző hetekben és napokban kiállt a kommunistákat is magába foglaló parlamenti többség és az erre támaszkodó kormány létrehozása mellett. Az előzetes tárgyalásokon meg is született a megegyezés, és 1978. március 19-e 10 órára kitűzték Andreotti negyedik kormányának bemutatkozását a képviselőházban. Előtte, 9 óra 17 perckor a Vörös Brigádok egyik különítménye a via Fanin feltartóztatta Moro autóját, 9 óra 20 perckor öt testőre már halott volt, a kereszténydemokrata vezető pedig a terroristák foglya. Mindezek után a képviselőház ülésén nem volt vita sem a kormány összetételéről, sem programjáról, a frakcióvezetők csupán a szavazataikat indokolták. A negyedik Andreotti-kormány csak kereszténydemokrata

⁶⁶ *Storia d'Italia*. I. m. 694.

⁶⁷ Raimondo CATANZARO: i. m.

miniszterekből állt, és a rendkívüli körülmények miatt a „nemzeti szolidaritás kormány szövetségeként” lépett fel, a PCI valamennyi képviselőjének támogatásával. A „nemzeti szolidaritás kormánya” azonban nem jelentette a történelmi megegyezés lényegének megvalósulását. 1947 óta az első kormány volt ugyan, amely olyan parlamenti többségre támaszkodott, amelynek egyenjogú tagja volt a kommunista párt is, de jóformán csak a terrorizmus elleni legsürgősebb teendőkkel tudott foglalkozni.

A szövetség válságról válságra bukdácsolva ugyan fennmaradt 1980 elejéig (negyedik és ötödik Andreotti-kormány, első Cossiga-kormány), újítóképesége azonban, amely ki sem tudott bontakozni, teljesen kimerült.⁶⁸ A kereszténydemokraták, a szocialisták és a régi középpártok úgy döntöttek, hogy visszatérnek a középbal kormányzáshoz. A DC 14. kongresszusának határozata (1980. február 20.) egyértelműen kimondta, hogy a párt nem működik együtt a PCI-vel.⁶⁹ Vagyis a DC visszatért a *conventio ad excludendum* elvéhez és gyakorlatához. Azzal, hogy a kormányzásból eleve kizárta a legnagyobb ellenzéki erőt, blokkolta a pártok demokratikus versengését, és lényegében megbénította az olasz politikai rendszert, hiszen a kormányzás szempontjából csak a középbal erőket nyilvánította legitimnek.

A kereszténydemokrata hegemonia hanyatlása és összeomlása (1980–1994)

A középbal kormányzás újraélesztése során ráadásul a „kormányozhatóság érdekében” kisebb módosításra is szükség volt, így bevonták a kormányba az Olasz Liberális Pártot is, amely a régi középbal kormányzás idején jobboldali ellenzékben volt, így az 1980 utáni kormányokat az olaszok már nem is középbal kormányoknak, hanem ötpártiaknak nevezték. A kereszténydemokrata–szocialista–szociáldemokrata–köztársaságpárti–liberális kormánykoalíció a közvélemény nagy részénél nem aratott tetszést, de a benne részt vevő pártoknak ez volt a legkényelmesebb megoldás. Helyzetüket megkönnyítette, hogy a PCI az 1979. június 3–4-i választásokon meggyengült (30,4 százalékot ért el).⁷⁰ Közben komoly gondokat okoztak a sorozatban kipattanó politikai és pénzügyi botrányok, amelyek a kormánypártokat egyenként és a koalíciót egészében

⁶⁸ A „nemzeti szolidaritás” nevű együttműködésről részletesen lásd Giuseppe VACCA: *Tra compromesso e solidarietà. La politica del PCI negli anni settanta*. Editori Riuniti, Roma, 1987.

⁶⁹ *Il Popolo*, 1980. február 21.

⁷⁰ *Storia d'Italia*. I. m. 705.

kompromittálták. 1980. október 15-én kerültek napvilágra a P2 szabadkőműves páholy ügyei. Kiderült, hogy a páholy évek óta a demokratikus rend elleni szervezkedések fedőszerveként szolgált. A tagok névsorában a gazdasági és politikai elit több száz tagja szerepelt, közöttük kereszténydemokrata, szociáldemokrata képviselők, szenátorok, sőt miniszterek is.⁷¹ A kereszténydemokrata Armando Forlani kormánya kénytelen volt lemondani (1981. május 26.). Közben 1981 márciusában napfényre került a Sindona-ügy is, amely a kormányzó politikai pártok több vezetőjének a korruptségát bizonyította. Akkorra a közvélemény annyira érzékenyvé vált a korrupcióval szemben, hogy a DC vezetése jobbnak látta, ha átengedi a kormányalakítást a legkevésbé kompromittált és legkisebb (mindössze három százalékos választói támogatottságot élvező) kormánypártnak, az Olasz Republikánus Pártnak. Így lett Olaszországnak 1981. június 28-én, a köztársaság történetében először, nem kereszténydemokrata miniszterelnöke Giovanni Spadolini személyében. A történészprofesszor kormánya szigorú takarékosági és megszorító intézkedéseket hozott, s az export növelése érdekében leértékelte a lírát. Spadolini azonban – főként a DC számára – kezdett túlságosan is népszerűvé válni; 1982 őszén ezért a koalíciós partnerei olyan helyzetet teremtettek, hogy amelyben a professzor sértődötten távozott a kormány éléről.⁷² A kereszténydemokraták ekkor az idős Fanfanit küldték a csatasorba. A szocialista Craxi azonban úgy látta, hogy immár eljött az ő ideje. A PSI kilépett a kormányzövetségből, a köztársasági elnök pedig nem tehetett mást, kiírta a választásokat.

Az 1983. június 26–27-i parlamenti választásos a DC jelentősen visszaesett (a képviselőházban 32,9 százalékot kapott, 5,4 százalékkal kevesebbet, mint 1979-ben, miközben a szocialista párt két százalékkal többet).⁷³ A kereszténydemokraták kénytelenek voltak ismét hátralépni, hozzájárulni, hogy Craxi alakítson kormányt. Történelmi esemény volt ez, hiszen a párt 1892-es megalapítása óta először adhatott miniszterelnököt. Craxi tehetségét bizonyítja, hogy majdnem négy évig a kormányrudnál tudott maradni. Ezt főként a gazdaság teljesítményének köszönhette. 1983-ban, amikor miniszterelnök lett, az infláció 16 százalékos

⁷¹ Az olaszországi titkos társaságokról, politikai botrányokról, a politikai pártokkal való kapcsolataikról részletesen lásd Giorgio GALLI: *L'Italia sotterranea. Storia, politica e scandali*. Laterza, Roma–Bari 1983; Aldo A. MOLA: *Storia della massoneria italiana dalle origini ai nostri giorni*. Bompiani, Milano, 1992.

⁷² Arturo PARISI–Angelo VARNI: *Organizzazione e politica del Pri 1946–1984*. Istituto di studi e ricerche Carlo Cattaneo, Bologna, 1985.

⁷³ *Storia d'Italia*. I. m. 724.

volt. Két éven belül lecsorította hat százalékra. Az olasz ruházati és cipőipar, a kiemelkedő színvonalú olasz ipari formatervezést hasznosító ágazatok, a divat- és luxuscikkekre szakosodott új kisvállalkozó-hálózatok exportnagyhatalommá tették az országot a hagyományos könnyűiparokban. Az 1980-as évek közepén az olaszok jól éltek.⁷⁴

A DC ezekben az években egyfelől féltékenyen figyelte Craxi sikereit, másfelől hatalmi pozíciói birtokában elkényelmesedve tétlenkedett. 1982-ben az 54 éves Ciriaco De Mitát választották meg a párt főtitkárává, s ez valamiféle megújulási szándékot mutatott. A párt balszárnyáról érkezett déli politikusnak voltak is újító törekvései. Miután fiatal munkatársaival együtt áttekintették a párt káderanyagát, kiderült, hogy a tagság jelentős része csak papíron létezik, s még a nagyvárosokban sincsenek működő szekciók. Megpróbáltak új jelölteket találni a következő választásokra, ám rögtön ellenállásba ütköztek.⁷⁵ De Mita személyes kihívásnak is érezte, hogy megállítsa Craxit, de azoknak az olaszoknak a szemében, akik nem voltak a híveik, mindketten az eszmék nélküli, arrogáns, gátlástalan, csak a pártja és a maga sikerét hajszoló, ráadásul bizonyára nem is tisztességes pártvezetők voltak. 1987-ben Craxi kénytelen volt átadni a „stafétabotot” a kereszténydemokratáknak. Ezzel azonban nem oldódtak meg a DC aggasztó gondjai. A korábban legkatolikusabb fehér választóközetekben (például Venetóban is) sorra pozíciókat veszített, s azt a helyzetet sem tudta kezelni, hogy a Vatikánban a lengyel pápa kevesebb figyelemmel követte az olasz belpolitika és a kereszténydemokraták mindennapi csatáit, mint olasz elődei.

Az 1987-es parlamenti választások azonban nem jeleztek nagy bajt, hiszen a „gazdasági csoda” közepette az olaszok elégedettek voltak. A kereszténydemokraták megint megkapták minden harmadik szavazó voksát (34,4 százalék), 1983-hoz képest több szavazatot kaptak a szocialisták is (14,3 százalék). És a szerencse, a történelmi véletlen is megkönnyítette a helyzetüket. Jelentősen visszaesett ugyanis az Olasz Kommunista Párt: hétszázaléknyi szavazatot veszített. Bár 26,6 százalékos részesedésével Olaszország második pártja maradt, nyomása a kormányzatra jelentősen meggyengült.⁷⁶

A kelet-európai rendszerváltozás Olaszországra nagyobb hatást gyakorolt, mint a többi nyugati országra (természetesen Németországot le-

⁷⁴ Részletesen lásd Paul GINSBORG: *L'Italia dal tempo presente. Famiglia, società civile, stato 1980–1996*. Einaudi, Torino, 1998; Daniele FRANCO: *L'espansione della spesa pubblica in Italia 1960–1990*. Il Mulino, Bologna, 1993.

⁷⁵ Giorgio GALLI: *I partiti politici italiani*. I. m. 291–293.

⁷⁶ *Storia d'Italia*. I. m. 740.

számítva), hiszen Itáliában működött a nyugati világ legnagyobb kommunista pártja. Ennek helyét 1990 után egy bizonytalan arculatú baloldali demokrata párt és egy ortodox kommunista párt igyekezett egymással vetélkedve elfoglalni.⁷⁷ Mindez új helyzetet teremtett a DC számára is: eloszlott ugyanis a kommunizmustól való félelem, amely 1948 óta mindaddig nagy mértékben hozzájárult a kereszténydemokrata vezetésű hatalmi tömb kohéziójához, kormányzópárti „leválthatatlanságához”. A DC hegemoniája alatti hatalmi tömb erői felszabadultak, nem voltak már egymáshoz kötve, visszanyerték mozgásszabadságukat. Az olasz gazdaság és politika domináns rétege, az északi polgárság jelentős része számára nem volt már fontos, hogy fenntartsa a szövetséget azokkal a politikusokkal és pártokkal, amelyek addig a déli konzervatív szavazatokat szállították a hatalmas észak-olaszországi kommunista szavazóbázis ellensúlyozásához. Dél-Olaszország kérdését lehetett immár csupán a gazdasági haszon vagy veszteség szempontjából nézni. Másként vetődtek föl a jóléti állam és intézményei problémái is. A *gondoskodó állam* addig a társadalmi és szociális feszültségek enyhítésére szolgált, a kormánypártok pedig szavazatok szerzésére és megtartására használták. A kommunista veszély elmúltával kisebb lett ezek jelentősége. Egyre több oldalról, mind többen, és mind gyakrabban firtatták, hogy a jóléti állam nem túlságosan drága-e, nem akadály-e a gyorsabb gazdasági növekedésnek.

Az 1990-es évek elejére egyrészt tarthatatlanná vált a pártok túlhatalma, másrészt a régi pártok egyszerre – és valamennyien – eszmei, politikai, pénzügyi és erkölcsi válságba kerültek. Az átfogó válság egyik oka a DC esetében is a merevség volt: lényegében az 1980-as években is megőrizte alaptulajdonságait, miközben a társadalomban és a politikában rengeteg változás és átalakulás történt. A másik, hogy a változtatások nem szerencsés irányt vettek. Például amikor a vezetők azt látták, hogy a párt eszméi rohamosan veszítenek a hatékonyságukból, a kihívásra az eszmék elhagyásával válaszoltak, és végül is a helyükbe lényegében a pénzre, a fogyasztásra épülő értékrend került. Megváltoztak továbbá a párthoz tartozás, a pártélet motívumai is; nem volt szükség a militáns részvételre, helyébe az egyes akciókra profi módon szervezett mozgósítás lépett, a lelkes „amatőröket” felváltották a profi szervezők és politikusok. Sokkal fontosabb lett, hogy ki és hogyan tud magának híveket szerezni, és talán még inkább az, hogyan tud megfelelő pénzügyi támogatást szerezni magának is, meg a pártnak is. Az előremenetel

⁷⁷ Piero IGNAZI: *Dal PCI al PDS*. Il Mulino, Bologna, 1992.

mindinkább a „szponzorszerző” képességtől és a „szavazatszállító” képességtől vált függővé. Ezzel összefüggésben Olaszországban a pártok korrumpálásának összetett rendszere alakult ki. A vállalkozók a politikusokon és a pártokon keresztül szereztek megrendeléseket és különféle előnyöket; a politikusok és a pártok pedig ezekből a kenőpénzekből fedezték a maguk és pártjuk költségeit.

A kereszténydemokrata köztársasági elnök, Cossiga főszerepet játszott a politikai rendszer válságának fokozásában. 1990 márciusában mindenki meglepetésére, a bírák és a lakosság nagy többségével szemben úgy foglalt állást, hogy a bírák igenis tagjai lehetnek a szabadkőműves páholyoknak – miközben évek óta a lapok első oldalán szerepelt a gazdasági és a politikai elit számos tagját tömörítő P2 szabadkőműves páholy ügye, amelynek nagymesterét államellenes összeesküvéssel vádolta az ügyészség. Két hónappal később a köztársasági elnök – ismét a közvéleménnyel szemben – azok mellett a palermói bírák mellett állt ki, akik elmozdították hivatalából a szicíliai főváros polgármesterét, a maffia elleni küzdelem egyik elszánt hívét. Konfliktus támadt a köztársasági elnök és az igazságszolgáltatás között más kérdésekben is.

Mindezekkel egy időben felfokozódtak a Cossiga és a pártok közötti feszültségek. Cossiga – Craxi, a szocialista párt vezetője mellett – az egyik fő szószólója volt annak a törekvésnek, hogy az Olasz Köztársaságot elnöki rendszerű köztársasággá kellene átalakítani, s ezáltal megoldani a pártok tekintélyvesztésével és a hatékonyabb kormányzással kapcsolatos gondokat. Az elnöknek abban is óriási szerepe és felelőssége volt, hogy az 1980–1990-es évek fordulóján Olaszországban a politika egyre inkább látványossággá alakult. Cossiga elnök mindig mondott valami egészen meglepőt a politikai ellenfeleiről: nekironított neves bírónak és újságírónak, rendszeresen visszaélt a pozíciójával, sokszor vádaskodott, rendkívüli gorombaságokat engedett meg magának, majd nem vállalt felelősséget a kijelentéseiért. Személyisége és szereplése nyilvánvalóvá tette a kormányzó politikai elit válságát, s egyben azt is, hogy ez az elit nem akarja engedni, hogy igazi reformok kezdődjenek, de főként azt nem, hogy bármi is történjen nélküle.

Az 1992. április 5–6-i parlamenti választás igazi politikai földrengést hozott. A képviselőházi választásokon a DC 4,6 százalékot veszített és 29,7 százalékot ért el; a köztársaság történetében soha nem kapott ilyen kevés szavazatot. A szocialista párt 13,6 százalékot kapott, a szociáldemokraták érzékenyebb veszteséget szenvedtek. A nagy összeomlás a hajdani kommunista párt bázisán történt: a Baloldali Demokratikus Párt mindössze 16,1, a Kommunista Újraalapítás 5,6 százalékot ért el. A válasz-

tás nyertesei a „pártokrácia” ellen protestáló új típusú pártok lettek, főként az Északi Liga (8,7%), amely a hagyományos pártokkal szembeni növekvő bizalmatlanságra és ellenszenvre épített, valamennyi történelmi párttal szembefordult, és – egyebek mellett – tagadta Dél-Olaszország támogatásának szükségességét, a nemzeti szolidaritás eszméjét.⁷⁸

A választások után a szocialista Giuliano Amato négypárti kormánya (kereszténydemokrata, szocialista, szociáldemokrata és liberális miniszterekkel) a szembeütnő gazdasági gondok miatt kénytelen volt az eladósodás ütemének csökkentését meghatározni fő feladatának. A jó hírű szocialista gazdasági szakember sem tudott azonban mást ajánlani, mint amit a világ hasonló helyzetben levő neoliberais kormányfői és gazdasági miniszterei: növelni az állam bevételeit és csökkenteni a kiadásokat. A politikusok azt hajtogatták, hogy mindenkinek áldozatot kell hoznia, és a katasztrófa elkerülése érdekében csökkenteni kell az életszínvonalat. 1992. szeptember végén Olaszország kénytelen volt kilépni az európai pénzügyi unióból. Megnőtt a félelem, hogy a gazdasági és a politikai válság találkozása váratlan robbanást eredményezhet.

A milánói Tiszta Kezek vizsgálóbíró-csapat fellépése eredményeként (1992. február 17-én hajtotta végre az első letartóztatást) hamarosan kiderült, hogy a korrupciós ügyekben az összes kormánypárt gyanúsítható, mindenekelőtt a kereszténydemokrata, a szocialista, a szociáldemokrata párt, itt-ott a központi kormányban soha részt nem vevő kommunista párt is. Vizsgálat indult például Bettino Craxi, a médiacézar Silvio Berlusconi, és a leghatalmasabb olasz politikus, a hétszeres miniszterelnök, Andreotti ellen. 1993 márciusában a bíróságok szinte lefejezték a kormányt és a pártokat.⁷⁹ Carlo Azeglio Ciampinak, az Olasz Bank volt kormányzójának a miniszterelnöksége alatt ekkor átmeneti, szakértőkből álló ügyvivő kormány alakult (1993. április 28.). Új választás kiírása szóba sem jöhetett: a pártok nem mertek és nem akartak a választók elé állni. A Ciampi-kormány két nagy feladatra kapott mandátumot: új választási törvény kidolgozására és a költségvetés elfogadtatására. 1993 végére mind a kettőt megoldotta, és 1994. január 12-én lemondott. Oscar Luigi Scalfaro köztársasági elnök kiírta a parlamenti választást. A nem egészen két éve választott 11. törvényhozás addigra

⁷⁸ A választási eredményeket lásd Giorgio GALLI: *I partiti politici italiani*. I. m. 379. A ligákról lásd Giovanni DE LUNA (szerk.): *Figli di un benessere minore. La Lega 1979–1993*. Firenze, 1994; Renato MANNHEIMER (szerk.): *La lega lombarda*. Feltrinelli, Milano, 1991.

⁷⁹ Ezekben az években a bíróságok és a politika kapcsolatáról lásd Paolo BORGNA–Margherita CASSANO: *Il giudice e il principe*. Donzelli, Roma, 1997; Carlo GUARNIERI: *Magistratura e politica in Italia*. Il Mulino, Bologna, 1993.

teljesen elvesztette a legitimitását: minden harmadik szenátor és képviselő ellen ügyészségi vizsgálat folyt korrupciós ügyek miatt; közöttük volt az addigi politikai-kormányzati elit majdnem valamennyi nagysága.

A választási kampány első heteiben a volt kormánypártok a szó szoros értelmében összeomlottak. A talpon maradt vezetők igyekeztek menteni, ami még menthető, és új pártokat alakítottak. Az országot fél évszázadon át kormányzó DC 1994 elejére romhalmazzá vált, a maradványaiból 1994. január 18-án két nagyobb utódpart kezdett kialakulni: az inkább az olasz politikai katolicizmus szociális hagyományait felkaroló Olasz Néppárt (*Partito Popolare Italiano*) és a konzervatív irányba tájékozódó Kereszténydemokrata Centrum (*Centro Cristiano Democratico*).⁸⁰ A két évvel korábban még száz esztendővel előtti megalapítását ünneplő Olasz Szocialista Párt maradék erői 1994. január 29-én deklarálták, hogy szakítanak Craxival és bejelentették, hogy visszatérnek pártjuk történelmi hagyományaihoz. Másnap, 1994. január 30-án kettészakadt a több mint másfél évszázados múltra visszatekintő Olasz Republikánus Párt maréknyi csapata; a több mint százéves Olasz Liberális Párt és az 1947-ben alakult Olasz Szociáldemokrata Párt szinte teljesen eltűnt a nagy összeomlásban.⁸¹

Olaszország történetében példátlan helyzet állt elő: a Baloldali Demokratikus Párttól az újfasiszta MSI-ig terjedő széles térség, amely addig a kormánypártoké volt, majdnem teljesen kiürült, gazdátlanná lett. Ezzel megnyílt a lehetőség, hogy új erők foglalják el. Erre a legnagyobb esélye az azokban a napokban született *Forza Italia!* (Hajrá Olaszország!) mozgalomnak volt. Silvio Berlusconi 1994. január 23-án jelentette be az új szervezet megalakulását.

Az olasz pártrendszer és vele az Olasz Köztársaság történetében ekkor már új szakasz kezdődött: a napjainkban is tartó „második köztársaság” időszaka, amelyben két hatalmas pártszövetségbe tömörülő új pártok vetélkednek, amelyek közül a poszt-kereszténydemokraták is igencsak ambivalensen viszonyulnak hatalmas elődpártjukhoz.

⁸⁰ A DC történetének végéről részletesen lásd Paola GAIOTTI DE BIASE: *Il potere logorato. La lunga fine della DC. Cattolici e sinistra*. Edizioni Associate, Roma, 1994.

⁸¹ A politikai korrupcióról és a pártok összeomlásáról lásd Luciano CAFAGNA: *La grande slavina. L'Italia verso la crisi della democrazia*. Marsilio, Venezia, 1993.